



Hoten mot kulturarven

En analys av aktörsdrivna hot mot
kulturarv i Sverige

Anna McWilliams och Sofia Olsson

FOI-R--5490--SE

Januari 2024



Anna McWilliams och Sofia Olsson

Hoten mot kulturarven

En analys av aktörsdrivna hot mot kulturarv i Sverige

Titel	Hoten mot kulturarven – En analys av aktörsdrivna hot mot kulturarv i Sverige
Title	Threats against heritage – An analysis of actor driven threats against heritage in Sweden.
Rapportnr	FOI-R--5490--SE
Månad	Januari
Utgivningsår	2024
Antal sidor	70
ISSN	1650-1942
Uppdragsgivare	Riksantikvarieämbetet
Forskningsområde	Krisberedskap och civilt försvar
FoT-område	Inget FoT-område
Projektnr	E13873
Godkänd av	Johannes Malminen
Ansvarig avdelning	Försvarsanalys

Bild: En amerikansk soldat inspekterar tyskt stöldgods i Schloßkirche i den tyska staden Ellingen i april 1945. Foto: National Archives and Records Administration (NARA), National Archives at College Park, MD, USA.

Detta verk är skyddat enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, vilket bl.a. innebär att citering är tillåten i enlighet med vad som anges i 22 § i nämnd lag. För att använda verket på ett sätt som inte medges direkt av svensk lag krävs särskild överenskommelse.

This work is protected by the Swedish Act on Copyright in Literary and Artistic Works (1960:729). Citation is permitted in accordance with article 22 in said act. Any form of use that goes beyond what is permitted by Swedish copyright law, requires the written permission of FOI.

Sammanfattning

Rapporten redogör för den analys av hoten mot kulturarv som genomförts vid Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) under 2023. Analysen har utförts på uppdrag av Riksantikvarieämbetet. Bakgrunden är observationer av att kulturarv är utsatta vid väpnade konflikter internationellt och den återupptagna totalförsvarsplaneringen som innefattar beredskapsplanering för kulturarvssektorn. Rapporten är tänkt att vara ett stöd till planeringen för aktörer som har ansvar för förvaltning av kulturarv. Den syftar framför allt till att svara på frågeställningen: Vilka hot kan kulturarv som förvaltas i Sverige utsättas för?

Resultatet av analysen är en bred beskrivning av aktörsdrivna hot mot kulturarv och visar på att dessa kan realiseras under fred och gråzon likväl som vid en väpnad konflikt. Den ger också vid handen att kulturarv kan vara hotat på fler sätt än fysisk förstörelse. Hoten beskrivs under fyra huvudkategorier: fysisk förstörelse, stöld, cyberhot och påverkan. Rapporten innefattar även en kontextuell beskrivning av vad kulturarvssektorn kan stå inför vid ett krig, liksom efter att en konflikt upphört.

Genom att skapa en djupare och mer spridd förståelse för olika hot ökar medvetenheten och därmed minskar sårbarheten i händelse av att hoten faktiskt realiseras. Rapporten betonar också att effekten av realiserade hot kan skilja sig åt. För att analysen ska vara användbar gäller det att hela tiden utgå ifrån sin egen verksamhet i bedömningen av vilka hot som kan behöva bemötas, i vilken omfattning och på vilket sätt.

Nyckelord: Kulturarv, aktörsdrivna hot, hotbild, beredskapsplanering, kulturarvsförvaltning, Riksantikvarieämbetet.

Summary

This report presents the results of an analysis of the threats heritage in Sweden could face in case of conflict. It has been conducted by the Swedish Defence Research Agency during 2023 on behalf of the Swedish National Heritage Board (Riksantikvarieämbetet). During recent conflicts, such as the ongoing war in Ukraine, heritage has increasingly been targeted, which highlights the importance of its defence. Sweden is currently scaling up its Total Defence, a concept that includes both military and civilian defence, which also entails the protection of heritage. This report provides support for actors who administer heritage in some capacity, and aims to answer the question: What types of threats could face heritage in Sweden in war and in conflict?

The result of the analysis presents a broad description of actor-driven threats, including both hybrid and military threats. This demonstrates that heritage can be targeted in peace as well as in war, but also that the threat goes beyond physical destruction. The threats are described under four main categories: destruction, theft, cyber threats, influence and subversion. The report also describes situations the heritage sector can face in case of armed conflict, as well as in the period after a conflict.

A deeper understanding of different threats helps to create an awareness and resilience against these threats. The report emphasizes that the effects of an executed threat will differ, depending on the organisation. It is therefore important to have the organisation and the heritage it manages in mind when threats are assessed as well as in the planning of how to mitigate and respond to them.

Keywords: Heritage and conflict, destruction of heritage, actor-driven threats, hybrid threats, heritage protection, heritage management, Swedish National Heritage Board.

Innehållsförteckning

Förord	7
1 Inledning	9
1.1 Begreppet kulturarv	10
1.2 Syfte	11
1.3 Metod	11
1.4 Avgränsningar	12
1.5 Disposition	13
2 Hotbilder	15
2.1 Hotbilder inom totalförsvaret	15
2.2 Hotbilder och kulturarv	16
2.3 Att producera hotbilder	19
2.4 Problem med hotbilder	20
2.5 Hur kan hotbilderna i denna rapport användas?	22
3 En generell hotbeskrivning	23
4 Typer av hot mot kulturarv	27
4.1 En illustrerad hotbild	27
4.2 Fysisk förstörelse	30
4.2.1 Sidoskador	30
4.2.2 Avsiktlig förstörelse	32
4.2.3 Avsiktlig militär användning	33
4.2.4 Sabotage	34
4.3 Stöld	35
4.4 Cyberhot	38
4.5 Påverkan	40
4.5.1 Informationspåverkan och påverkanskampanjer	40
4.5.2 Hat och hot	43
4.5.3 Diplomatiska och politiska medel	46
5 Fördjupning: Om kriget kommer	49
5.1.1 Under kriget	49
5.1.2 Efter kriget	52
6 Diskussion	55
7 Referenser	61

Förord

Det som hotar kan vara plötsligt och förgörande. En robot kan förstöra en byggnad, ett kvarter eller en hel stadsdel på några sekunder. Hot kan också handla om ett långsamt urholkande, som vattnet som sakta gröper ur havsklippan och slutligen leder till dess kollaps. Ett förtroende kan undergrävas över lång tid, ibland med så små medel och så långsamt att vi inte märker det förrän sprickorna har börjat visa sig. Det krävs därför en vaksamhet för att tolka tecknen i tid, innan sprickorna har blivit för djupa.

Den här rapporten förklarar hur hoten mot kulturarv kan se ut, både det plötsliga och det långsamt urholkande. Att identifiera och förklara hot är dock inget lätt arbete. Under projektets gång har vi flera gånger fått omformulera oss och inkludera fler hot eftersom hotbilden har förändrats – trots att arbetet med denna rapport bara pågått under 2023. Koranbränningar och förhöjd terrorhotnivå är två exempel på sådant som föregått dessa omformuleringar. Det accentuerar omöjligheten i att beskriva hotet mot kulturarv som bestående eller konstant. Istället visar det tydligt på hotens natur som konstant fluktuerande och föränderliga, och att det påverkas av en mängd faktorer – allt ifrån olika aktörers agerande, omvärldsläget, klimatförändringar och säkerhetspolitiska händelser. Därför har vårt mål varit att ta fram en rapport som kan reflektera denna konstanta förändring och som kan hjälpa aktörer som förvaltar kulturarv att förstå hoten just utifrån dessa förutsättningar.

Samtidigt som dessa svängningar påverkar hur hot uppfattas finns även längre trender som kan observeras och som visar att vissa hot återkommer, om än i ny skepnad eller form. Genom att lyfta dessa trender, tillsammans med de senaste beskrivningarna av hoten mot Sverige från bland annat Säkerhetspolisen, Must och Försvarsberedningen, har projektet mynnat ut i en aggregerad beskrivning av vilka hot som kan föreligga mot det kulturarv som förvaltas i Sverige. Det är vår förhoppning att denna rapport ska vara ett stöd för förvaltare av kulturarv i att förstå vilka hot som kan uppstå och bistå dem i arbetet med beredskapsplanering.

Anna McWilliams

Docent i arkeologi och projektledare

Stockholm, januari 2024.

1 Inledning

För första gången sedan kalla krigets dagar genomförs återigen beredskapsplanering för hur kulturarv ska skyddas i händelse av krig i Sverige. Det är en konsekvens av den övergripande totalförsvarsplanering som återupptogs 2015. Beredskapsplaneringen för kulturarv har ytterligare påskyndats av Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina den 24 februari 2022. Den fullskaliga invasionen har åsamkat kulturarv stora skador – mellan 24 februari 2022 och 6 november 2023 har FN:s organ för utbildning, vetenskap och kultur, Unesco, verifierat skador på 124 religiösa platser, 28 museum, 142 byggnader av historiskt och konstnärligt intresse, 19 monument, 13 bibliotek och ett arkiv.¹

I vår omvärld, och genom historien, finns otaliga exempel på hur kulturarv skadats i krig och konflikt.² Tack vare att Sverige länge levt i fred, finns det inga svenska exempel från modern tid. Det är dock sannolikt att ett krig skulle ha en förödande effekt på kulturarv som förvaltas inom våra gränser – men det betyder inte att förödelsen nödvändigtvis skulle se likadan ut här som i andra konfliktdrabbade länder. Planering och beredskap ska dimensioneras mot hotet såsom det ser ut mot Sverige, och utgå från våra förhållanden och förutsättningar.

Antagonister kan utnyttja eller angripa kulturarv av flera orsaker. I, eller under upptakten till, en väpnad konflikt kan det handla om att visa förmåga, att förnedra eller att förintä. Det kan nyttjas för att mobilisera den egna befolkningen eller för att signalera till en utomstående part. Kulturarv kan också nyttjas strategiskt för att dämpa motståndarens moral eller nyttjas inom propaganda.³ Att det i krig och konflikt råder en hyper-politiserad atmosfär gör att sådant som vanligen ses som neutralt eller betraktas på ett visst sätt, plötsligt kan få en helt ny laddning. Samtidigt kan kulturarv bli laddat också i fredstid och aktörsdrivna hot kan uppstå under en gråzonssituation. Utöver krig behövs alltså planering och beredskap för aktörsdrivna hot som kan uppstå i tider av fred, och som inte är specifika för ett väpnat angrepp.

I rapporten presenteras en analys som syftar till att bättre förstå och skapa kunskap kring dessa hot, i fred liksom i krig. Analysen har genomförts vid Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) under 2023, på uppdrag av Riksantikvarieämbetet. Vi ställer frågor kring vem som skulle vilja angripa det kulturarv som finns inom Sveriges gränser och varför – hur skulle de gå till väga och vilka effekter skulle det få?

¹ UNESCO *Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO*. 6 november 2023.

² Se A. McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2022.

³ B. Rouhani. In Search for Lost Values. Is Post-Trauma Cultural Heritage Reconstruction Possible? *Catastrophe and Challenge – Cultural Heritage in Post-Conflict Recovery*. December 5-7 2016 BTU Cottbus. Edited by Peter Schneider. s.36.

1.1 Begreppet kulturarv

Kulturarv är ett centralt begrepp i rapporten och behöver en närmare presentation. Kultur och kulturarv är svårfångade begrepp som kan ha olika betydelser beroende på kontext, användningsområde eller kulturella och geografiska skillnader. Utifrån en bred horisont kan kultur innefatta allt som relaterar till människors liv, och till det som människor skapar. En snävare beskrivning tenderar att fokusera på konstnärliga uttryck som konst, dans, musik, teater och litteratur eller grupperns olika värderingar och traditioner.⁴

Den andra delen av ordet kulturarv, det vill säga arv, är problematiskt då det kan indikera att kulturarv är något som bara tillhör en viss grupp som genom sina förfäder har ärvt rätten till det. En sådan association kan också leda till att andra grupper exkluderas eller stängs ute. Det tankesättet går emot den mer inkluderande och demokratiska syn på kulturarv som växt fram under 2000-talet och som är tydlig i propositionen *Kulturarvspolitik* från 2017, i vilken mångfald och olika grupperns kulturarv framhävs.⁵ Även om termen kulturarv inte är helt entydig, är det samtidigt ett vedertaget begrepp som, trots sina svårigheter, är allmänt känt. Det ska också noteras att kulturarv här inte ska ses som "ett" enhetligt kulturarv utan består av flera delar, vilka i sin tur kan ha olika värde för olika människor eller grupper.

Den här rapporten riktar sig i första hand till de som förvaltar kulturarv i Sverige. Här är distinktionen mellan kulturarv *som förvaltas i Sverige* och föreställningar om *ett svenskt kulturarv* viktig. Att beskriva att det kulturarv som finns i Sverige kan vara hotat är inte samma som att säga att det finns ett svenskt kulturarv som är hotat. Det senare påståendet är snarare kopplat till en nationalistisk syn på det vi idag kallar kulturarv som växte fram under nationalromantiken på 1800-talet. Denna syn blir tydlig under mellankrigsåren då kulturarv och historia användes för att underbygga statens och nationens legitimitet genom att stärka dess identitet.⁶ Själva termen kulturarv introducerades under 1880-talet och användningen av den ökade under 1900-talet.⁷ Sedan dess har synen på kulturarv förändrats vid ett flertal tillfällen. I rapporten används termen kulturarv med en förförståelse om dess begreppshistoria och om den problematik som finns kring begreppet.⁸

⁴ C. Génétay, C. och U. Lindberg, *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet. 2015, se vidare diskussion i A. McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022.

⁵ SOU 2016/17:116 *Kulturarvspolitik*.

⁶ M. Legnér, *Värden att värna, Kulturminnesvård som statsintresse i Norden vid tiden för andra världskriget*, Göteborg/Stockholm: Makadam Förlag, 2022, s.18.

⁷ C. Génétay och U. Lindberg, *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, 2015.

⁸ För vidare diskussion se A-M Karlsson, *Kulturarvspolitik. Kulturarv som samhällsresurs i svensk politik*, *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*, Vol. 22, Nr: 1-2019, s.134-153.

Rapporten diskuterar hoten mot kulturarv i form av materiella objekt, arkiv och samlingar, byggnader, såväl som immateriella företeelser som språk, seder och traditioner. Den innefattar även digitalt kulturarv, vilket inkluderar både digitaliserat kulturarv och kulturarv som är skapat digitalt.

1.2 Syfte

Rapporten är tänkt att vara ett stöd till planeringen av kulturarvssektorns beredskap och för aktörer inom sektorn som på olika sätt har ansvar för förvaltning av kulturarv. Den syftar framför allt till att svara på följande frågeställning: Vilka hot kan kulturarv som förvaltas i Sverige utsättas för?

Även om målgruppen för rapporten framför allt är aktörer med uppdrag att förvalta kulturarv, är det författarnas förhoppning att rapporten kan vara av intresse även för andra grupper som arbetar med och engagerar sig för kulturarv. Eftersom syftet med arbetet har varit att brett sprida förståelse och höja kunskapsläget kring de hot kulturarv kan stå inför, innefattar denna rapport inga säkerhetsklassade uppgifter. Ingen säkerhetsklassad information har heller behandlats i analysarbetet.

1.3 Metod

Huvudfokus för denna studie har varit den analys av hot mot kulturarvssektorn som redovisas i denna rapport. Den utgår från:

- Öppna hotbeskrivningar från Förvarsberedningen, Försvarets radioanstalt (FRA), Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten (Must), Nationellt centrum för terrorhotbedömning (NCT) och Säkerhetspolisen.
- Workshoppar och dialoger med experter på FOI inom vapen, skydd och säkerhet, hotbildsanalys, informationspåverkan, våldsbejakande extremism och terrorism, säkerhetspolitik och juridik.
- Dialoger med experter vid andra myndigheter inom totalförsvaret.
- Intervjuer och studiebesök vid ett antal museer.
- En övergripande litteraturstudie som bygger vidare på källor från FOI-publikationen *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt – En diskussion om behov av kulturarvsforskning för totalförsvaret* från 2022.⁹
- Omvärldsbevakning, i synnerhet avseende utvecklingen i Ukraina och konsekvenserna för det kulturarv som förvaltas där.

⁹ A. McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022.

Ett steg i analysarbetet har varit en hotinventering, vilken visualiseras i den illustration som presenteras i kapitel 4. Den illustrerar ett sätt att tänka på och kategorisera hot, bakomliggande aktörer, anledningar till hot och dess effekter. Den innefattar också vissa kontextuella förutsättningar som kan spela en roll för hur hot framförs eller hur relevant det är.

Under arbetets gång har studien och dess analys också diskuterats vid de möten om beredskap som Riksantikvarieämbetet bjudit in till och som samlat centrala aktörer inom kulturarvsområdet vid fem tillfällen sedan mars 2022. Vid ett av dessa tillfällen presenterades studiens preliminära resultat.

1.4 Avgränsningar

Givet projektets förutsättningar har vissa avgränsningar varit nödvändiga.

Uppdraget har varit koncentrerat på hoten mot kulturarv, i synnerhet kopplade till konflikter och krig. Därför har fokus legat på just hot som innefattar en antagonist men även andra aktörsdrivna hot som inte innefattar en antagonist inkluderas i analysen. Det betyder inte att andra hot på något sätt har minskat i betydelse i och med utbrott av krig i vårt närområde. Klimatförändringar och dess mångfacetterade effekter är och kommer fortsatt vara ett betydande hot mot kulturarv. Vi ser idag hur klimatförändringarna leder till förändrade säkerhetspolitiska förhållanden i vårt närområde. Det i sin tur får effekter när den geopolitiska kartan ritas om och nya spänningar uppstår. Ett exempel är Arktis, där den smältande isen leder till ökad konkurrens, vilket i sin tur påverkar det säkerhetspolitiska läget. Kulturarv har pekats ut som ett område som kan påverkas av dessa förändringar, vilka sannolikt kommer att öka allt eftersom effekterna av klimatförändringarna blir mer kännbara.¹⁰ I norra Sverige kan exempelvis samiska kulturarv, vilka innefattar fysiska lämningar såväl som ett stort immateriellt kulturarv, vara särskilt utsatt. Inom ramen för detta projekt har det inte funnits utrymme för ytterligare analyser av detta slag, men det är ett arbete som kommer att behöva adresseras i framtida studier och forskning kring kulturarv och säkerhetspolitik. Klimat- och miljöperspektiv behöver också fortsatt tas i beaktande som potentiella hot i beredskapsplaneringen för kulturarv, både i närtid och i framtid.

I vilken utsträckning ett hot kan komma att realiseras beror på ett antal externa faktorer, som exempelvis omvärldsläget. Men det är också beroende på interna faktorer, det vill säga den egna verksamhetens förutsättning och kontext. Vad som bedöms som ett betydande hot mot en verksamhet måste inte nödvändigtvis vara ett hot mot en annan. Bedömning av sannolikheten för att ett hot verkställs har inte varit del av analysen i någon större utsträckning. Samtidigt innebär ett analysarbete

¹⁰ K. Lafrenz Samuels och I. Lilley, *Transnationalism and Heritage Development*, I: L. Meskell (red.), *Global Heritage: a Reader* Chichester: John Wiley & Sons 2015.

likt detta att en tolkning och bedömning i någon mån görs – både givet vilka hot som inkluderas och hur ingående de beskrivs.

Avslutningsvis, även om rapporten beskriver hur hoten mot kulturarv kan se ut i syfte att stödja beredskapsplaneringen, behandlas inte denna planering i studien. Rapporten förklarar inte hur förvaltare av kulturarv ska genomföra sin planering. Förvaltarna är de som bäst känner sina samlingar och därmed kan genomföra planeringen. En realisering av hot kan drabba verksamheter på olika sätt. Det innebär att generiska rekommendationer om planering inte skulle vara lämpliga – det handlar om att utgå ifrån den egna verksamheten.

1.5 Disposition

Efter kapitel 1, där vi beskrivit arbetet bakom denna rapport, följer en genomgång av hur hotbilder används inom totalförsvaret i kapitel 2. Kapitlet beskriver även hur de hotbilder som presenteras i denna rapport kan användas. I kapitel 3 och 4 presenteras merparten av själva hotbeskrivningen. Kapitel 3 baseras på hotbilder från flera hotbilsproducenter. I kapitel 4 beskrivs vilken form hoten kan ta och hur de påverkar det kulturarv som förvaltas i Sverige. I kapitel 5 exemplifieras hur hotet kan se ut i händelse av krig, genom att sammanfatta tidigare framtagna scenarier för totalförsvaret och applicera ett kulturarvsperspektiv. I kapitel 6 knyter vi ihop trådarna och för ett sammanfattande resonemang kring hot mot kulturarv i Sverige.

2 Hotbilder

2.1 Hotbilder inom totalförsvaret

I det tidigare totalförsvaret, såväl som i det återupptagna arbetet med totalförsvarsplaneringen, har hotbilder spelat en framträdande roll och använts för att skapa en förståelse för hur Sverige ska skyddas och mot vad. De har legat till grund för planering på samtliga nivåer av samhället: nationellt, regionalt och lokalt. Hotbilderna har baserats på erfarenheter, såväl som på försvars- och säkerhetspolitiska bedömningar.

Grunden till den svenska totalförsvarsplaneringen lades under mitten av 1900-talet och var ett svar på det totala kriget. Den tekniska utvecklingen, med långgräckviddiga vapen och flygets framsteg, hade lett till att krigets fasor nådde långt bortom slagfälten och det civila samhället utsattes på ett helt annat, och mer omfattande, sätt än tidigare. Totalförsvarsplaneringen utgick från två hotbilder, baserade på lärdomar från de båda världskrigen. Den ena avsåg avspärning, vilket skulle hindra transporter och därmed försvåra eller helt stoppa import av livsviktiga varor som livsmedel och drivmedel. Den andra avsåg omfattande fysisk förstörelse av samhället i stort. Erfarenheterna från andra världskriget visade på ett smärtsamt sätt vilken förödelse det totala kriget kunde åsamka, inte bara på slagfälten utan även på civilsamhällen långt från fronten. Dessa två specifika hot – hot om avspärning samt hot om fysisk förstörelse även av civilsamhällen – kom att utgöra stommen i de långlivade hotbilder som låg till grund för mycket av planeringen av det svenska totalförsvaret under andra halvan av 1900-talet.¹¹

Sverige genomförde således grundlig planering och förberedelser för att skydda inte bara militära mål utan även civilsamhället. Det innefattade att fysiskt skydda befolkningen, trygga livsmedel, medicin och drivmedel, liksom att säkerställa kritisk infrastruktur. Psykologiskt försvar, som syftade till att skydda befolkningen från påverkan, inkluderades också, liksom hur kulturarv skulle skyddas i händelse av krig.¹²

¹¹ J. Ingemarsdotter, och C. Eriksson, Vi får klara oss själva. Hotbild och självbild i den svenska försörjningsberedskapen 1962-2002, *Scania*. Band 89, Häfte 1. 2023.

¹² För utförlig diskussion kring kalla krigets totalförsvaret se: Ingemarsdotter och Eriksson, Vi får klara oss själva, Hotbild och självbild i den svenska försörjningsberedskapen 2023; N. Rossbach, *Psychological Defence: Vital for Sweden's Defence Capability*, Memo 6207, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2017; N. Rossbach, *Fighting Propaganda. The Swedish experience of psychological warfare and Sweden's psychological defence 1940-1960*, Stockholm: Axel and Margaret Ax:son Johnson foundation, 2017. För tidigare skydd av kulturarv se: M. Legnér, Skydd av kulturarv. Kunskapsöversikt på uppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap och Riksantikvarieämbetet, 2022; M. Legnér, *Värden att värna. Kulturminnesvård som statsintresse i Norden vid tiden för andra världskriget*, 2002.

Totalförsvaret fortsatte att utvecklas under kalla kriget och omvärldsutvecklingen påverkade planeringen för landets beredskap, särskilt den säkerhetspolitiska situationen då Sverige befann sig mellan två rivaliserande supermakter. Sveriges alliansfrihet låg till grund för totalförsvaret, trots att senare forskning har visat att denna hållning inte var absolut.¹³ Alliansfriheten gjorde att det fanns en uppfattning om att Sverige behövde klara sig självt, vilket avspeglades i planeringen.¹⁴ Planeringen kom att innefatta hela samhället för att säkerställa att landet kunde fungera även i krig. Komplexiteten i planeringen ökade särskilt under 1970-talets oljekriser, vilka åter visade att allvarliga globala kriser kunde få långtgående konsekvenser för Sverige.

Efter Sovjetunionens fall ansågs det säkerhetspolitiska läget förändrat och hoten mot Sverige, såväl som västvärlden i övrigt, vara kraftigt reducerade. Det svenska totalförsvaret monterades ner och det militära försvaret inriktades på internationella insatser medan civilsamhället primärt fokuserade på krisberedskap. Detta fokus på kriser, såsom bränder och översvämningar, har sedan 1990-talet varit rådande även inom kulturarvssektorn.

På grund av ett försämrat säkerhetspolitiskt läge till följd av kriget i Georgien 2008 och sedermera Rysslands olagliga annektering av Krim 2014, återupptogs i och med försvarsbeslutet 2015 den svenska totalförsvarsplaneringen.¹⁵ Totalförsvarsplaneringen har sedan dess utvecklats genom utredningar, ökade anslag såväl som strukturella förändringar, bland annat genom den strukturreform för det civila försvaret som började gälla den 1 oktober 2022.¹⁶

2.2 Hotbilder och kulturarv

Hotbilder är inget nytt för kulturarvssektorn. Hot mot kulturarv har på olika sätt varit konstant närvarande och ibland en drivande faktor i sektorns utveckling. Redan 1666 togs *Placat och Påbudh, Om Gamble Monumenter och Antiquiteter*, Sveriges första ansats till fornminneslag, fram. En drivande faktor var risken för skador när skatter grävdes fram, men även att gravhögar användes som tegelugnar.¹⁷ Sedan dess har diskussioner kring vad som kan hota kulturarv varierat till att inkludera allt ifrån tidens förgängelse – där material över tid förstörs, glöms bort eller föråldras – till hot som medveten förstörelse av objekt, byggnader eller

¹³ N. Roszbach, *Fighting Propaganda. The Swedish experience of psychological warfare and Sweden's psychological defence 1940-1960*, 2017, s.41-42.

¹⁴ J. Ingemarsdotter och C. Eriksson, *Vi får klara oss själva. Hotbild och självbild i den svenska försörjningsberedskapen*, 2023.

¹⁵ Regeringskansliet. Proposition 2014/15:109, *Försvarspolitik inriktning – Sveriges försvar 2016-2020*, 2014.

¹⁶ SOU 2021:25. *Struktur för ökad motståndskraft*. Stockholm: Regeringskansliet. 2021.

¹⁷ Riksantikvarieämbetet, *Riksantikvarieämbetets historia*, 2023.

hela stadsmiljöer och landskap, exempelvis kopplat till exploatering eller miljöförstöring.¹⁸ Hoten har även drivit på utvecklingen av restaurering, konservering och bevarande, fält som är nära kopplade till studier av kulturarv.¹⁹

Förberedelser för att skydda kulturarv i händelse av krig i Sverige började redan 1938-1939. De många och omfattande bombattacker som skedde under andra världskriget i Europa, påverkade den svenska planeringen av skydd av kulturarv. Det handlade framför allt om att ha förmåga att undanföra kulturarv som kunde flyttas, och som ansågs vara av särskilt högt värde, till säkrare platser, alternativt att försöka skydda det på plats.²⁰ Detta är fortfarande grundpelaren för lagstiftningen kopplad till kulturarv i krig i Sverige idag.²¹ Under 1900-talet värderas de lämningar som ansågs viktiga för staten Sverige högst och därmed ansågs de också viktigast att skydda. Dessa lämningar ingick i de så kallade elitsamlingarna, en term som användes för att benämna det mest värdefulla delarna av en samling.²² I dessa elitsamlingar ingick ofta äldre föremål, framför allt föremål av ädelmetall, och det nationella perspektivet prioriterades högre än det lokala.²³

Värderingen av kulturarv under första halvan av 1900-talet byggde på en nationalistisk syn med ursprung i 1800-talets nationalromantik. En historieskrivning som hävdade en syn på folket som etniskt enhetlig användes för att legitimera de nationalstater som uppstod i Europa i början av 1900-talet, exempelvis Norge och Finland.²⁴ Eftersom kulturarv användes som ett sätt att legitimera nationalstaten kunde därför hot mot kulturarv också ses som ett hot mot staten i sig.

Under andra halvan av 1900-talet ändrades synen på hur kulturarv skulle värderas, framför allt i västvärlden, och de universella värdena lyftes fram allt tydligare. Organisationer som Unesco skapades, vilka etablerade världsarv och på så sätt lyfte kulturarv från en nationell till en internationell nivå och identifierade kulturarv som ansågs viktigt för hela mänskligheten. Dessa skulle därmed åtnjuta särskilt internationellt skydd. Under andra halvan av 1900-talet ser vi också ett ökat fokus på just bevarande av kulturarv, resultatet av en ökad vetenskaplig forskning kring kopplingar mellan historia, minne och kulturarv. Behovet att bevara fysiska lämningar som kunde hjälpa oss att bevara minnen ansågs allt viktigare.²⁵

¹⁸ R. Harrison, *Heritage – Critical Approaches*, New York: Routledge. 2013, s.7.

¹⁹ T. Arrhenius, *Bevarandets rum*, AGORA Nr. 3, 2006.

²⁰ M. Legner, *Skydd av kulturarv. Kunskapsöversikt på uppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap och Riksantikvarieämbetet*, 2022.

²¹ För vidare diskussion om hur kulturarv skyddas i krig i Sverige se: A. McWilliams, *Skydd av kulturarv vid krig och krigsfara*, Memo 7963, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2022.

²² M. Legner, *Skydd av kulturarv, Kunskapsöversikt på uppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap och Riksantikvarieämbetet*, 2022, s.12.

²³ M. Legner, *Värden att värna. Kulturminnesvård som statsintresse i Norden vid tiden för andra världskriget*, 2022, s.84.

²⁴ M. Legner, *Värden att värna. Kulturminnesvård som statsintresse i Norden vid tiden för andra världskriget*, 2022, s.16.

²⁵ A-M, Karlsson, *Kulturarvspolitik. Kulturarv som samhällsresurs i svensk politik*, 2019.

Forskare har observerat att kulturarv i allt högre grad tenderar att utsättas för en medveten förstörelse och påverkan utifrån säkerhetspolitiska och militärstrategiska syften.²⁶ Detta har dokumenterats internationellt, för närvarande från kriget i Ukraina, men även i tidigare krig och konflikter i bland annat Syrien, Irak och på Balkan.²⁷ Det kan finnas flera förklaringar till denna ökning och de kan skilja sig mellan olika konflikter. Om vi ska förstå den bakomliggande processen, behöver vi sammanföra förståelsen av modern krigföring med förståelse av hur kulturarv värderas. För att krigföringen ska uppnå sitt syfte kan motståndarens värderingar vara en måltavla för att nå effekt på ett psykologiskt plan. Ju mer en grupp känslomässigt relaterar till ett visst kulturarv, desto sårbarare blir gruppen om det förstörs.²⁸ Här kan forskning kring identitetsskapande genom kulturarv utgöra en länk mellan krigföring och kulturarv – en tydlig förankring mellan den egna eller kollektiva identiteten och ett specifikt kulturarv kan innebära en sårbarhet som kan utnyttjas av en motståndare och på så sätt blir kulturarv en måltavla. Sedan 1990-talet ser vi att en ökad koppling görs mellan kulturarv och identitet, framför allt utifrån ett socialkonstruktivistiskt perspektiv.²⁹ Detta kan vara en förklaring till att kulturarv i dag kan ses som mer utsatt i konflikt och krig.

Sammanfattningsvis, synen på kulturarv och hoten mot det har alltså följts åt och förändrats i samspel, men även som reaktion på externa faktorer och strömningar. Hot mot kulturarv har funnits så länge vi har använt termen kulturarv, däremot har typen av hot varierat över tid och kan antas göra det även i framtiden.

²⁶ C. Finkelstein, D. Gillman, och F. Rosén (red.), *The preservation of art and culture in times of war*. New York: Oxford University Press. 2022; A. Russo och S. Guisti, The securitisation of cultural heritage, *International Journal of Cultural Policy*, 25:7, 843-857, 2019.

²⁷ Se vidare diskussion i A. McWilliams. *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022.

²⁸ C. Holtorf, Embracing change: how cultural resilience is increased through cultural heritage. *World Archaeology* 50:4, 639-650, 2018; A. McWilliams; *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022.

²⁹ A-M, Karlsson, *Kulturarvspolitik. Kulturarv som samhällsresurs i svensk politik*, 2019.

2.3 Att producera hotbilder

Bedömningar av hot görs kontinuerligt, bland annat som del av beredskapsarbetet för totalförsvaret, och de beskrivs ofta genom så kallade hotbilder. Med hot avses generellt något negativt som *kan* komma att ske men som ännu inte har hänt.³⁰

Hot och hotbilder är nära besläktade och används ibland synonymt, men det finns en skillnad som kan hjälpa oss i vår förståelse av dessa begrepp – hotet kan existera utanför vårt medvetande, oberoende av oss. Det är först när vi blir medvetna om hotet som vi kan skapa oss en förståelse för det. Konstruktionen av en hotbild kan ses som en konceptualisering eller illustration av hotet, vilket gör det mer begripligt för oss. För att vi ska kunna förstå vad hotet är och vad det kan innebära för oss, måste vi alltså kognitivt ta till oss hotet – det måste landa i vårt medvetande. Under denna process sker en tolkning av hotet, vad det betyder och vilken vikt vi lägger vid det. Professor Wilhelm Agrell redogör för en modell för att analysera förvarningsförlopp som har förståelsen av hotet som kärna. Modellens första fas, varseblivning, handlar om att ett hot måste kunna bli tänkbart – annars är det omöjligt för oss att överhuvudtaget se det.³¹ Genom hotbilden kan vi beskriva hot, sätta det i ett sammanhang och kommunicera det till andra. Utmaningen är således att beskriva hotbilder på ett sätt så att de kan bli användbara och meningsfulla, samtidigt som vi förstår hur och utifrån vilka narrativ de konstrueras. Först då kan vi värdera, och omvärdera, dess tillförlitlighet.

Hur hotbilder presenteras och vad de inkluderar beror på tilltänkt användningsområde och den avsedda målgruppen. Det styr vad som blir relevant att lyfta, till exempel omvärldsfaktorer som ekonomi, teknikutveckling, sociala faktorer, normer och värderingar.³² I totalförvarssammanhang används vanligen hotbilder för att beskriva specifika hot som verksamheter förutsätts ta höjd för i sin beredskapsplanering.³³ De kan vara övergripande, som nationella och generella hotbeskrivningar, eller specifika för vissa regioner eller särskilda verksamheter.³⁴ De mer övergripande och generella produceras av ett antal svenska aktörer, utifrån sin verksamhet och sin kontext. Must publicerar årliga analyser, vilket även Säkerhetspolisen, FRA och NCT gör.³⁵ Försvarsberedningens rapporter inkluderar

³⁰ J. Eriksson, *Kampen om hotbilden. Rutin och drama i svensk säkerhetspolitik*, Stockholm: Santérus förlag, 2004. s.26; P. Eriksson och C. Eriksson, *Framtida transportsystem i kris och krig. Ett kunskapsunderlag för en forskningsansökan*. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. FOI-R--5321—SE, 2022.

³¹ Modellens övriga tre faser är vaksamhet, larm och eftervarning. Se vidare W. Agrell, *Vi såg det inte komma. Att missa, förtränga och bortförklara samhällshot*, Lund: Studentlitteratur, 2022, s.9.

³² D.K. Jonsson, *Att använda scenarier i planering för civilt försvar*, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2017.

³³ D.K. Jonsson, *Att använda scenarier i planering för civilt försvar*, 2017.

³⁴ Försvarsmakten och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, *Handlingskraft*, 2021, s.9.

³⁵ NCT är en arbetsgrupp som består av personal från FRA, Must och Säkerhetspolisen. De ger en strategisk analys av händelser och tendenser inom terrorism. Utifrån dessa perspektiv bedöms

också hotbildsanalyser. Dessa ligger till grund för utvecklingen av totalförsvaret på sikt, eftersom de vanligen är en grundbult i försvarsbesluten. De mer specifika hotbilderna är vanligen framtagna för en särskild sektor eller ett område, såsom energi- eller transportsektorn.³⁶ Denna rapport faller inom den senare kategorin, eftersom den presenterar en hotbild specifikt för kulturarv förvalt i Sverige.

2.4 Problem med hotbilder

Hotbilder används alltså inom totalförvarsplaneringen för att skapa en förståelse för vad som *skulle kunna* hända och för att dimensionera planeringen för att på så sätt skydda verksamhet och hantera konsekvenser om ett hot realiseras. Det finns dock en inneboende risk att planeringen inte dimensioneras för alla typer av hot, i synnerhet de som kanske inte fångas upp i traditionella eller för generella hotbilder och därmed inte medvetandegörs.³⁷

Försvarsberedningen konstaterar i sin rapport *Allvarstid* från 2023 att det hot som Ryssland utgör mot Sveriges säkerhet, liksom mot övriga Europa och världen, inte togs på tillräckligt stort allvar under 1990- och tidigt 2000-tal. Enligt Försvarsberedningen beror det delvis på bristande realism och alltför stora förhoppningar om en positiv utveckling i Ryssland.³⁸ Liknande mönster sågs i Ukraina innan den fullskaliga invasionen 24 februari 2022, vilket bland annat ledde till att många museer och kulturarvsinstitutioner inte var förberedda och exempelvis saknade material för att packa museisamlingar när kriget bröt ut.³⁹

Ovanstående visar på att analyser av hot kan vara svåra att både tolka och agera på. Även om många av de aktörer som producerar hotbilder i Sverige utgår från information, inhämtad genom underrättelseverksamhet, statistik kring incidenter eller omvärldsbevakning, kan denna vara svår att filtrera, analysera och sammanställa. Eftersom tolkningar behöver göras i flera steg finns det risk för att nära föreliggande hot inte fångas upp eller försvinner i ett ”brus” av möjliga hot. I de fall hotanalyserna primärt bygger på underrättelseuppgifter, vanligen sekretessbelagda, kan det också vara svårt för en utomstående aktör att skapa sig en egen

hotet mot Sverige och svenska intressen och hur det påverkas på kort och på lång sikt. Nationellt center för terrorhotbedömning, *Helårsbedömning 2023 – sammanfattning*, 2023.

³⁶ D.K. Jonsson, *Gråzonsproblematik och hybridkrigföring - påverkan på energiförsörjning*. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, FOI-R--4590—SE, 2018; E. Veibäck, A-S. Stenerus, och A. McWilliams, *Gråzonsproblematik och hybrida hot i transportsystemet*, FOI-R--5118—SE, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut; 2021; Livsmedelsverket, *Hotbilden mot dricksvatten och livsmedelsområdet*, 2023.

³⁷ P. Eriksson och C. Eriksson, *Framtida transportsystem i kris och krig. Ett kunskapsunderlag för en forskningsansökan*, 2022, s.37.

³⁸ Regeringskansliet, *Allvarstid*, 2023, s.19.

³⁹ C. Hoeniger, Protecting Portable Heritage During War: A Comparative Examination of the Approaches in Italy During World War Two and in Ukraine During the Russian Invasion of 2022. *Text and Image: Essential Problems in Art History*, 2022.1(13), s.34.

uppfattning kring hoten och vad de innebär, eftersom de data på vilken analysen bygger inte är tillgänglig.⁴⁰

Bedömningar av hot tenderar även att färgas av händelser som skett i närtid. Det förändrade säkerhetspolitiska läget i världen under de senaste tio åren är en av de huvudsakliga anledningarna till att hoten mot Sverige anses ha ökat. Utvecklingen exemplifieras tydligt av Rysslands annektering av Krim 2014 och av den fullskaliga invasionen av Ukraina 2022. Även om kriget i Ukraina är högst närvarande i vår uppfattning om säkerhetspolitiska och militära hot, är det viktigt att vi inte stirrar oss blinda på utvecklingen där, utan höjer blicken och drar rätt slutsatser utifrån svenska förhållanden.

Vid diskussioner om hot används ibland en skala, från fred till krig. Hotskalan används för att schematiskt beskriva möjliga steg i en konflikt, vilket kan ge en bra översikt av en möjlig händelseutveckling. Däremot ska den inte tolkas som att det är vattentäta skott mellan respektive steg och inte heller att det nödvändigtvis är en linjär utveckling från fred till krig. Ett krig kan pågå under en längre tid, där vissa perioder kan likna ett fredstillstånd, och i vissa fall kan en kris sammanfalla med ett väpnat angrepp. En annan möjlig händelseutveckling är att skiljelinjen mellan fred och krig utmanas, det vill säga att en antagonist agerar på ett sätt som är precis på gränsen till en krigshandling. Ett sådant agerande faller ofta inom ramen för det som beskrivs som gråzonen. Gråzon är ett svårfångat begrepp men fyller ändå en viktig funktion eftersom det lyfter händelser och tillstånd som inte innebär krig i dess juridiska mening och innefattar aktiviteter eller hot som inte klassas som konventionell krigsföring.⁴¹

Gråzonsaktiviteter kan mycket väl utgöra ett komplement till konventionell krigsföring. Maktmedel som vanligen förknippas med gråzon är exempelvis politiska, diplomatiska och ekonomiska maktmedel, illegal underrättelseinhämtning, sabotage eller subversion.⁴² Var och en för sig kanske de betraktas som mindre allvarliga, men sammantaget kan det utlösa en känsla av ett osäkert läge. Det är också viktigt att notera att en antagonist som ständigt tänjer på gränserna för vad som är lagligt, om än olämpligt, agerande är svårbekämpad då bemötandeåtgärder skiljer sig i fred och krig.

I denna studie har vi inkluderat läget post-konflikt. Att vi valt att inkludera fasen efter en konflikt är för att kulturarv kan spela en roll även då, liksom fortsatt vara hotat. Kulturarv kan vara betydelsefullt när ett land ska återuppbyggas efter en konflikt, men det kan också uppstå spänningar i samband med en sådan process (se vidare kapitel 5).

⁴⁰ W. Agrell, *Vi såg det inte komma. Att missa, förtränga och bortförklara samhällshot*, 2022.

⁴¹ D.K. Jonsson, C. Eriksson, J. Ingemarsdotter, N.H. Rossbach, och C. Wedebrand, *Gråzonslägen i krig och fred*, FOI-R—5447—SE, 2023, s.11.

⁴² D.K. Jonsson, C. Eriksson, J. Ingemarsdotter, N.H. Rossbach, och C. Wedebrand, *Gråzonslägen i krig och fred*, FOI-R—5447—SE, 2023, s.10.

Sammantaget, att förstå hur en realisering av hot kan komma att se ut är förknippat med stor osäkerhet. Trots det måste totalförsvaret förhålla sig till dessa förutsättningar. Att använda hotbeskrivningar och scenarier är ett sätt att försöka hantera denna osäkerhet och kunna strukturera planeringsarbetet.⁴³ En fråga som ställdes tidigt under projektets gång från en aktör inom museisektorn var: ”Hur kan vi veta vilken verklighet vi kan komma att agera inom ifall läget ändras i Sverige?”. En hotbild kan aldrig ge definitivt svar på denna fråga och ska inte ses som en prognos för att något kommer att ske på precis det sätt som beskrivits i hotbilden. Men den kan ge kunskap och förståelse som låter oss komma närmare svaret och ge aktörer med ansvar för beredskapsplanering en möjlighet att skapa en förståelse av vad som kan ske ifall hot realiseras.

2.5 Hur kan hotbilderna i denna rapport användas?

Varje museum, arkiv eller annan kulturarvsinstitution känner sina samlingar bäst och är därför också bäst lämpade att ta fram beredskapsplaner för dess skydd, även i tider av kris eller krig. Denna rapport beskriver inte *hur* institutioner ska planera för sina samlingar. Rapporten ska skapa en bättre förståelse för vilka hot kulturarv kan utsättas för. Utifrån hotbildsbeskrivningen bör aktörerna ställa sig frågan: Vad skulle ett realiserat hot få för konsekvenser för vår verksamhet? Svaren på frågan kan förhoppningsvis underlätta det fortsatta planeringsarbetet och dämpa risken för negativa konsekvenser för verksamheten i händelse av att hot realiseras.

⁴³ SOU 2022:57, *Ett stärkt skydd för civilbefolkningen vid höjd beredskap. Betänkande av Utredningen om civilbefolkningens skydd vid höjd beredskap*, 2022, s.120.

3 En generell hotbeskrivning

I detta kapitel ges en generell hotbeskrivning utifrån svenska, statliga hotbildsproducenter. Kapitlet inkluderar en beskrivning av det säkerhetspolitiska läget i vårt närområde, samt hur olika aktörer, statliga och icke-statliga, kan komma att påverka Sveriges säkerhet framöver.

På senare år har det säkerhetspolitiska läget i Sverige försämrats och hoten mot svensk säkerhet och svenska intressen har ökat. Sedan en tid tillbaka kan ett väpnat angrepp mot Sverige inte uteslutas, inte heller att militära maktmedel eller hot om sådana används mot landet.⁴⁴ Hotbilden har blivit bredare och mer komplex. Rysslands agerande i Ukraina, från den olagliga annekteringen av Krim 2014 till den fullskaliga invasionen i februari 2022, är förstås drivande faktorer i detta. Must konstaterar i sin årsöversikt för 2022 att säkerhetsläget i Europa och Sveriges närområde är det allvarligaste sedan början av 1980-talet.⁴⁵ Konflikter om territorium lyfts som ett allt mer trovärdigt scenario, baserat på Rysslands agerande men också Kinas ökade territoriella anspråk.⁴⁶ Must beskriver hur den ryska invasionen har skapat ”ett tillstånd av konkurrens som till stora delar påminner om situationen under kalla kriget men med färre spelregler.”⁴⁷ Ryssland har ytterligare sänkt vad som beskrivs som redan låga trösklar för våldsanvändning och uppvisar en mycket stor riskbenägenhet. Riskbenägenheten, alltså att Ryssland är beredd att ta större risker för att uppnå sina mål, gör dem än mer oberäkneliga.⁴⁸ Resonemanget återfinns i Försvarsberedningens rapport *Allvarstid* från 2023, där det konstateras att Rysslands krig har lett till att förutsättningarna för svensk säkerhetspolitik i grunden förändrats och att svensk säkerhetspolitik genomgår den största omvandlingen i modern tid.⁴⁹ Ett led i detta är Natomedlemskapsansökan som Sverige lämnade in våren 2022.⁵⁰

Ett oberäkneligt beteende hos utländska regimer, inkluderat en osäkerhet kring huruvida de kommer upprätthålla sina åtaganden gentemot internationella lagar och regler, är några av de faktorer som gör omvärldsläget, dess utveckling och påverkan på Sverige svårbedömt.⁵¹ Sverige bedöms sårbart givet vårt geografiska läge, där närheten till framförallt Ryssland är en faktor, och ökande spänningar i Östersjön och i Arktis kan påverka landet. Sverige bedöms också som sårbart på grund av vårt beroende av en fungerande världshandel – vi är ett relativt litet land

⁴⁴ Regeringskansliet, *Motståndskraft – Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021-2025*, Ds 2017:66, s.61.

⁴⁵ Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, *Årsöversikt*, 2023, s.22.

⁴⁶ Regeringskansliet, *Allvarstid – Försvarsberedningens säkerhetspolitiska rapport 2023*, Ds 2023:19, s.11.

⁴⁷ Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, *Årsöversikt*, 2023, s.22.

⁴⁸ Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, *Årsöversikt*, 2023, s.22.

⁴⁹ Regeringskansliet, *Allvarstid*, 2023, s.11.

⁵⁰ Vid tid för rapportens publicering är medlemskapsansökan ännu inte godkänd.

⁵¹ Säkerhetspolisen, *Årsbok 2022*, s.15.

med en öppen ekonomi och ett högt exportberoende.⁵² Hoten mot Sverige är alltså inte enbart strikt militära.

För statsaktörer ger rymd- och cyberdomänen samt informationsmiljön, ytterligare utrymme för rivalitet bortom de klassiska militära domänerna. Vidare menar bedömare att Sverige kan förvänta sig ökad rysk underrättelseaktivitet, men också att den delvis kan ändra karaktär till följd av västvärldens åtgärder som svar på det ryska agerandet i Ukraina. Dessa har påverkat rysk underrättelseinhämtning och säkerhetshotande verksamhet via officiella plattformar. Ryssland kan utnyttja ombud i form av företag eller institutioner för att påverka Sverige eller inhämta information.⁵³ Det exemplifierar hur en antagonist kan hitta alternativa vägar när de gamla stängs, permanent eller tillfälligt. Kina ses som ett växande hot. Kina, liksom Iran, bedöms bedriva ett omfattande och systematiskt spionage mot Sverige. Det inkluderar anskaffning av teknik, kartläggning och påverkansförsök mot personer i Sverige. Att dessa aktörer agerar i Sverige kontinuerligt och över tid behöver inte betyda att något kommer att hända i närtid – exempelvis lyfter FRA att främmande makt kan göra intrång i datanätverk och förbereda sabotage att utlösa vid ett senare tillfälle när det är mer gynnsamt för antagonisten.⁵⁴ Dagens tekniska hjälpmedel gör att aktörer inte ens behöver befinna sig nära Sverige geografiskt för att hota svenska intressen. Det har möjliggjort för statliga liksom icke-statliga antagonister att utföra exempelvis cyberattacker eller skapa botar som genom spridning av desinformation eller meningslöst nonsens överbelastar system och dränker information.

Utöver den militära utvecklingen, har det säkerhetspolitiska läget komplicerats och skärpts av de koranbränningar som återkommande genomförts i Sverige under 2022 och 2023. Koranbränningarna har lett till ett antal protester i andra länder och till diplomatiska spänningar.⁵⁵ Koranbränningarna, och påföljande anklagelser om Sverige som ett islamfientligt land, låg bakom stormningarna av den svenska ambassaden i Bagdad, Irak, sommaren 2023.⁵⁶ I juli samma år anklagade Ayatolla Khamenei på Twitter (numera X) Sverige för att ha intagit en ”krigsställning” gentemot den muslimska världen.⁵⁷ Bilden av Sverige som ett islamfientligt land

⁵² Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, *Årsöversikt*, 2023, s.13; Det starka exportberoendet gör Sverige sårbara för fluktuationer i internationell efterfrågan – går det bra för omvärlden går det bra för Sverige. Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser, *Sveriges exportberoende – sårbarhet för fluktuationer i internationell efterfrågan*, PM 2019:04, 2019.

⁵³ Säkerhetspolisen, *Årsbok 2022*, s.13.

⁵⁴ Försvarets radioanstalt, *Årsrapport*, 2022, s.23.

⁵⁵ Bland annat stora genomfördes protester i Jemen och talibanstyret i Afghanistan stoppade all svensk verksamhet i landet. Se SVT Nyheters sammanställning, SVT (2023). *Detta har hänt: Koranbränningarna och stormningen av Sveriges ambassad*, 27 juli 2023.

⁵⁶ Regeringskansliet, *Uttalande av utrikesminister Tobias Billström med anledning av stormningen av Sveriges ambassad i Bagdad*, 20 juli 2023.

⁵⁷ A. Khamenei, @Khamenei_m Twitter/X 22 juli2023, *The Swedish government should know that by supporting the criminal who burnt the Holy Quran it has gone into battle-array for war on the*

har ytterligare spåtts på genom den påverkanskampanj som bedrivits mot den svenska socialtjänsten och som går under beteckningen LVU-kampanjen.⁵⁸

Den 17 augusti 2023 meddelande Säkerhetspolisen att terrorhotnivån höjts från ett förhöjt hot till ett högt hot. Højningen motiverades av att det försämrade säkerhetsläget ger ett högre attentatshot mot landet och att Sverige av flera aktörer pekats ut som ett prioriterat mål.⁵⁹ Under hösten 2023 realiserades hotet genom den terrorhandling som begicks mot svenskar i Bryssel, Belgien. Det skedde i samband med att svenska herrfotbollslandslaget spelade en EM-kvalmatch mot Belgien.⁶⁰

Säkerhetspolisen varnar också för ett bredare författningshot. Med författningshot avses här sådan verksamhet som hindrar medborgare från att utöva sina demokratiska fri- och rättigheter. I Säkerhetspolisens årsbok från 2020 exemplifieras det med individer i extremistmiljöer som hotar och utövar våld, trakasserier och misskreditering av politiker, myndighetsföreträdare och tjänstemän i syfte att exempelvis påverka ett beslut.⁶¹ Extremister, som kan vara våldsbejakande, kan i ökande grad komma att utnyttjas av främmande makt för att destabilisera det svenska samhället, exempelvis i syfte att minska tilltron till samhällets institutioner. Antagonister söker brett efter sårbarheter i vårt samhälle att använda till sin fördel, inkluderat luckor i vår organisation eller lagstiftning.⁶² Det är NCT:s bedömning för 2023 att troliga mål för våldsbejakande extremister skulle kunna utgöras av religiösa mål med koppling till judendom eller islam, HBTQI-personer, utomeuropeiska invandrare eller samhällsföreträdare som politiker eller myndighetspersoner. Målvalen för olika våldsbejakande strömningar överlappar i stort, med tillägg att våldsbejakande islamisters måltavla inkluderar svårskyddade offentliga platser.⁶³

Säkerhetspolisen bedömer att gränsen mellan extremism och våldsbejakande extremism, alltså när bruk av våld ses som legitimt för att uppnå mål, allt mer suddas ut. Konspirationsteorier och anti-statliga budskap som sprids på digitala

Muslim world. They have created feelings of hatred & animosity toward them in all the Muslim nations & many of their governments.

⁵⁸ I korthet har kampanjen utgjorts av desinformation och ryktesspridning om att svenska socialtjänsten, med hjälp av Lag 1990:52 med särskilda bestämmelser om vård av unga, ”kidnappar” barn från familjer med företrädesvis muslimsk tro och utländskt påbrå. Se vidare M. Ranstorp och L. Ahlerup, *LVU-kampanjen, Desinformation, konspirationsteorier, och kopplingarna mellan det inhemska och det internationella i relation till informationspåverkan från icke-statliga aktörer*, Stockholm: Försvarshögskolan, 2023.

⁵⁹ Säkerhetspolisen, *Højning av terrorhotnivån till högt hot*. 17 augusti 2023.

⁶⁰ I en video som publicerades på sociala medier motiverade gärningsmannen sitt agerande med att han dödade svenskar för att hämnas muslimer och svor trohet till IS. J. Wikén, O. Jönsson, K. Alshawish, F. Brusman, F. Han misstänks för attacken mot svenskar i Bryssel. *SVT Nyheter*. 18 oktober 2023.

⁶¹ Säkerhetspolisen, *Årsbok 2020*, s.11.

⁶² Säkerhetspolisen, *Årsbok 2022*, s.4-6.

⁶³ Nationellt center för terrorhotbedömning, *Helårsbedömning 2023 – sammanfattning*, 2023, s.2.

plattformar riskerar att på sikt undergräva förtroendet för samhällets institutioner, politiskt beslutsfattande och statens legitimitet – ett brett hot mot den svenska demokratin som ytterligare drivs på av att vissa av dessa teorier och budskap i växande omfattning sprids utanför extrema grupperingar.⁶⁴ Historiskt sett har det förekommit flera former av anti-etablissemangsnarrativ och konspirationsteorier bland olika ideologiska strömningar av våldsbejakande extremism. Genom en snabbväxande informationsmiljö når den nu en bredare publik och aktuella samhällsproblem och missnöjesyttringar kan snabbare exploateras. Ofta bygger konspirationsteorierna på vilseledande information och misstro mot ett västerländskt politiskt, ekonomiskt och kulturellt etablissemang. I denna tankevärld diskriminerar och censurerar etablissemang oliktankande genom sin kontroll över statliga institutioner, storföretag och mediekanaler.⁶⁵

Sammantaget framträder en bild där det finns såväl reella, nu närvarande hot, som mer dunkla, mindre greppbara hot som kan ge effekter på sikt. Det visar på just den komplexitet och breda hotbild som de svenska myndigheterna med uppgift att bevaka svensk säkerhet och svenska intressen står inför.

⁶⁴ Säkerhetspolisen, *Årsbok 2022*. s.6, 9, 19. Se även H. Pollack Sarnecki, A. Lioufas, och M. Jarlsbo, *Rutten demokrati – konspirationspropaganda, rasism och våld*, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2021, för en genomgång av antidemokratiska extremistmiljöer och av det tankegods och ideologiska element som driver dem.

⁶⁵ NCT pekar också på att allt fler gått från att vara passiva konsumenter till aktiva producenter av våldsbejakande propaganda online, i synnerhet efter IS så kallade kalifat föll samman. Utvecklingen, menar de, speglar en liknande trend som för några år sedan var stark inom våldsbejakande högerextremism. Tecken kan skönjas på en viss växelverkan mellan våldsbejakande islamistisk propaganda och våldsbejakande extremistisk dito där man anammar liknande digitalt uttryck. Att allt fler nås av dessa budskap riskerar en bredare avhumanisering och legitimering av våld. Nationellt center för terrorhotbedömning, *Helårsbedömning 2023 – sammanfattning*, 2023, s.3-4.

4 Typer av hot mot kulturarv

I föregående kapitel lyfte vi generella beskrivningar av hotbilder mot det svenska samhället och svenska intressen. I detta kapitel beskrivs specifikt hot mot kulturarven som förvaltas i Sverige.

Hoten har varierande karaktär och kan om de realiserats ha olika konsekvenser för kulturarv. Det kan röra sig om konkret förstörelse eller fysisk påverkan, men även att kulturarv i sig utnyttjas som ett verktyg för att uppnå ett visst mål. Hoten kan ta sig uttryck i en konkret händelse eller utspela sig över en längre tid där målet kan vara att urgröpa ett förtroende – för en stat, för en institution eller något annat – genom att använda kulturarv som angreppspunkt.

Även om hoten har olika karaktär betyder det inte att de är ömsesidigt uteslutande. Många av hoten går in i varandra och samspelade hot kan i vissa situationer ha en förstärkande effekt på varandra, det vill säga hoten tillsammans blir mer potenta än enskilt och därmed blir även effekten av hotens realisering allvarligare.

För att relatera hoten som beskrivs till den egna verksamheten och beredskapsplaneringen, kan tre frågeställningar vara hjälpsamma:

- Har verksamheten några tidigare erfarenheter av det beskrivna hotet och hur hanterades det då?
- Är det något verksamheten förvaltar som kan vara särskilt känsligt eller utsatt för det beskrivna hotet?
- Vilka konsekvenser skulle ett realiserat hot ha för verksamheten, på kort och på lång sikt?

Dessa frågeställningar är relevanta för samtliga av de nedan beskrivna hoten.

Kapitlet är uppdelade i fyra övergripande huvudrubriker: Fysisk förstörelse, Stöld, Cyberhot samt Påverkan. De innefattar underrubriker där hot beskrivs mer detaljerat. Det inleds med en beskrivning av en illustration som har legat till grund för den hotinventering som gjorts i projektet och som också kan utgöra ett verktyg för kulturarvsinstitutioner.

4.1 En illustrerad hotbild

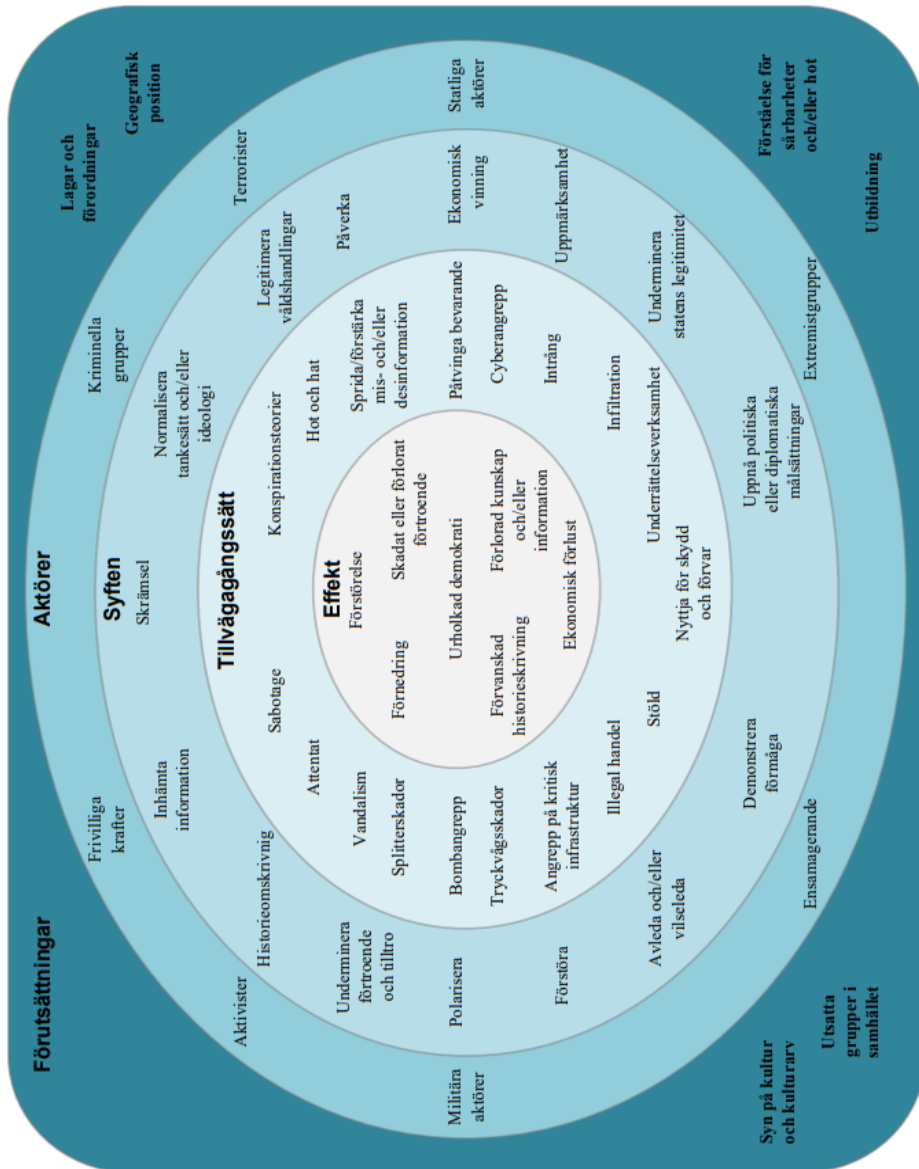
Analysen av hotbilden mot kulturarv förvaltad i Sverige kan konkretiseras i form av en illustration. Illustrationen kategoriserar ett antal hot, bakomliggande aktörer, anledningar till dem samt effekterna utav dem. Den innefattar också vissa kontextuella förutsättningar som kan spela roll för hur ett hot framförs eller realiserats.

Aktörer inom kulturarvssektorn kan använda den på två sätt. Den kan förenkla och fördjupa förståelsen för de hot som beskrivs i kapitlet, men även vara ett verktyg för att operationalisera hotbilden för den egna verksamheten. Det betyder alltså att

illustrationen kan hjälpa en aktör att planera sin beredskap genom att vara dels en ”checklista”, dels ett stöd för att diskutera respektive hots relevans för den egna verksamheten. För vissa verksamheter kan det finnas ytterligare hot som behöver tas höjd för. Dessa kanske inte speglas i illustrationen eller beskrivs i rapporten, men tanken är att de rubriker som illustrationen utgår ifrån kan hjälpa aktörer att också identifiera sådant som är specifikt för just deras verksamhet.

Illustrationen utgår från fem rubriker. Rubrikerna är valda för att vara flexibla i händelse av att hotbilden förändras.

- Förutsättningar: Här avses grundläggande förutsättningar, vilka i viss mån kan vara statiska, som exempelvis geografisk position. Det kan utgöra en faktor både för den egna verksamhetens utsatthet, men också på grund av närliggande verksamhet.
- Aktörer: Här avses aktörer som direkt eller indirekt kan vara drivande. Aktörens avsikt kan vara att skada, men måste inte vara fallet, exempelvis frivilliga aktörer som anmäler sig till att skydda kulturarv i händelse av krig men som på grund av otillräcklig kunskap omedvetet skadar det.
- Syften: Här avses syftet bakom varför ett hot riktas mot kulturarv eller realiseras. Det kan handla om att skapa uppmärksamhet för en aktuell fråga eller för att faktiskt förstöra kulturarv.
- Tillvägagångssätt: Här avses hur ett hot är tänkt att realiseras, exempelvis genom att fysiskt förstöra kulturarv. Just tillvägagångssättet är fokus för denna rapport, och i synnerhet detta kapitel.
- Effekt: Här avses vilken effekt realiseringen av ett hot kan få, på kort och på lång sikt.



4.2 Fysisk förstörelse

4.2.1 Sidoskador

Ett väpnat angrepp skulle föra med sig fysisk förstörelse på ett begränsat eller större område av vårt land, beroende på dess omfattning. Detta stycke behandlar skador som uppstår som ett resultat av att andra mål attackeras, det som vanligen kallas sidoskador eller oavsiktliga förluster. Militärstrategiskt har hotet från den typ av yttäckande verkan (massiva bombanfall med ostyrda vapen) som gjordes under andra världskriget ansetts begränsat, inte minst på grund av den vapen-tekniska utvecklingen av målsökande robotvapen.⁶⁶ De ryska bombningarna av civil egendom i Ukraina under 2022 och 2023, inklusive städer, samhällen, infrastruktur och kulturegendom, visar dock på motsatsen. Skadorna på civil infrastruktur har varit omfattande då de har beskjutits med artilleri och robotvapen. Det går alltså inte att anta att en fiende använder sig av träffsäkra, eller precisa, vapen på ett sätt som inte utsätter civilbefolkning, infrastruktur eller kulturarv för risk.⁶⁷

Även om utvecklingen av vapen har gjort dem mer precisa, visar studier på flera omständigheter som påverkar precisionen, såsom kunskapen och erfarenheten hos den som avfyrar vapnet eller antalet gånger vapnet avfyrats. Träffsäkerheten påverkas av yttre faktor som väder.⁶⁸ För att ett vapen ska vara träffsäkert förutsätter det korrekt information om positionen för målet, vilket angriparen inte alltid har. Angriparen behöver också ha för avsikt och vilja att begränsa effekten av de vapen som används, för att följa både etiska normer och juridiska regler. Exempel från flera konflikter, med särskild tydlighet i Ukraina, visar att dessa regler och normer inte efterföljs utan att avsikten snarare verkar vara att attackera civila i terroriserande syfte. I Ukraina har bland annat användandet av klustervapen och ostyrda vapensystem utan precisionsstyrning observerats.⁶⁹ Detta betyder att även kulturarv kan skadas eller förstöras i dessa attacker.

En annan faktor är att precisionsstyrda vapen är dyrare än ostyrda vapen. Även om precisionsstyrda vapen har använts mot civil infrastruktur i exempelvis Ukraina är det vanligt att de därför används när precision är viktig för den egna strategin,

⁶⁶ Oskar Paradis, förste forskare, och Tobias Carlberg förste forskare, Totalförsvarets forskningsinstitut, Avdelningen för Vapen, skydd och säkerhet, personlig kommunikation 11 september 2023.

⁶⁷ SOU 2022:57, *Ett stärkt skydd för civilbefolkningen vid höjd beredskap. Betänkande av Utredningen om civilbefolkningens skydd vid höjd beredskap*, 2022, s.112.

⁶⁸ Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD), *Explosive Weapon Effects: Final Report*, 2017.

⁶⁹ J. Clausen Mork och B. Reichel, *När hot blir verklighet – betydelsen av det ryska angreppet mot Ukraina för svensk planering av civilt försvar*, Memo 7836, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2022.

exempelvis när en särskild anläggning eller militärt mål avses.⁷⁰ Är syftet med en attack primärt att skapa rädsla och oro hos civilbefolkningen kan användandet av precisionsstyrda vapen därför vara mindre.

När en attack sker på exempelvis infrastruktur uppstår vanligen skador på grund av luftstöt vågen och splitter från en detonerande stridsdel. Dessa verkansformer kan ge stora skador på kulturarv i form av partiell eller total förstörelse. Det kan innefatta bland annat splitterskador, att byggnader raderas eller sätts i brand till följd av heta splitter.

Förstörelse genom sekundärskador i byggnader, som av förstörda gasledning eller elektriska fel, kan också uppstå. Skadorna påverkas också av byggnadsmaterial och omgivning, exempelvis omkringliggande byggnader, hur de är byggda och deras placering. En del material, som glas och trä, är generellt mindre motståndskraftiga än betong eller sten, men det kan vara ett farligt antagande att se byggnaden som säkrare endast utifrån vilket material den är byggd av.⁷¹

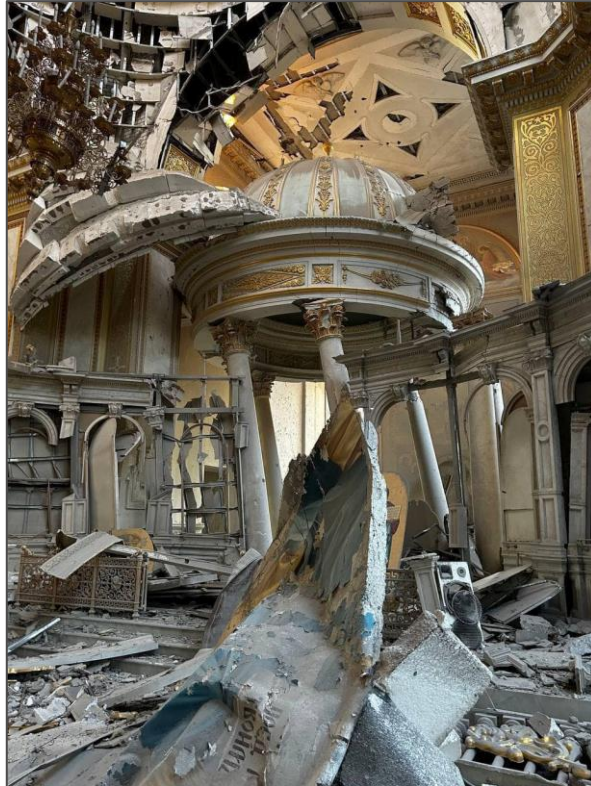


Bild 1 Katedralen i Odessa förstördes av en rysk robot i juli 2023. Foto: Inrikesministeriet i Ukraina.

Det kan vara svårt att utifrån den egna verksamheten säga vad som är säkert och vad som inte är det – däremot kan vissa aspekter ge vägledning. Rent geografiskt bör en verksamhet fundera på var de är placerade och hur det omkringliggande området ser ut. Om det finns mål som skulle kunna vara intressanta för en fiende att angripa, kan det höja hotbilden vid krig. Likaså spelar byggnaders konstruktion

⁷⁰ I. Williams, *Putin's Missile War. Russia's Strike Campaign in Ukraine*, Center for Strategic and International Studies, Lanham: Rowman & Littlefield, 2023.

⁷¹ Oskar Paradis, förste forskare, och Tobias Carlberg förste forskare, Totalförsvarets forskningsinstitut, Avdelningen för Vapen, skydd och säkerhet, personlig kommunikation 11 september 2023.

en roll och där kan det vara lämpligt att fundera över om vissa delar av en byggnad är mer säkra än andra, i händelse av väpnat angrepp.

4.2.2 Avsiktlig förstörelse

Kulturarv kan även skadas avsiktligt, det vill säga att kulturarv medvetet utsätts för angrepp. Skador som uppstår av avsiktliga angrepp kan likna eller vara samma som ovan beskrivna. Samtidigt kan ett riktat angrepp mot ett specifikt kulturarv ge upphov till mer omfattande skador, eftersom det då finns en vilja att just skada kulturarv specifikt.

Internationellt har vi sett att icke-statliga aktörer som nyttjar våld för att uppnå sina mål också angriper kulturarv. Det finns exempel på hur terroristgrupper medvetet har förstört kulturarv, ett av de mer kända är IS förstörelse av det världsarvs-klassade romerska lämningarna i Palmyra, Syrien, 2015. Ett annat är talibanernas sprängning av de två buddhastatyer från 500-talet i Bamiyandalen i Afghanistan 2001.⁷² Här har kulturarv ansetts symbolisera något som respektive terrorgrupp har varit emot, samtidigt som förstörelsen av det har påvisat förmåga och vilja att utföra den här typen av handlingar. Att begå sådana handlingar genererar mycket uppmärksamhet – också internationellt. Det betyder att utöver att uppvisa förmåga, vilja och det fysiska förstörandet av en symbol som aktören på något sätt vänder sig emot, kan ett sådant agerande också fungera som ”reklam” och för rekrytering.

I vissa fall kan kulturarv vara hotat för att det utgörs av en plats som är välbesökt eller betyder något särskilt för människor. Då kan en attack både vara ett sätt att skada människor och samtidigt skada samhället, gruppen eller företeelsen man vänder sig emot. Under våren 2023 greps exempelvis två bröder i Tyskland, med möjliga IS-kopplingar, misstänkta för att ha planerat att begå ett attentat mot en kyrka i Sverige. Motivet har uppgetts hänga samman med koranbränningarna.⁷³

Även bland våldsbejakande extremister förekommer denna typ av agerande och kan utgöra fysiska hot mot enskilda personer och mot sådant som representerar de grupper som dessa våldsbejakande extremister vänder sig emot. Exempelvis kan detta rikta sig mot samlingslokaler, som moskéer eller synagogor, vilket även lyfts i kapitel 3.⁷⁴

⁷² A. McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022, s.12.

⁷³ Welt.de, *Syrische Brüder sollen Anschlag auf schwedische Kirche geplant haben*, 06 oktober 2023; TT, *Bröder åtalas för terrorplaner mot svensk kyrka*, *Dagens nyheter*, 04 oktober 2023.

⁷⁴ R. Shenxo, *Terrorhotnivån oroar judiska och muslimska församlingar*. *Sveriges Radio*. 18 augusti 2023; E. Foric, *Brandattack mot synagogan i Norrköping – ”Det är oacceptabelt”*, *SVT Nyheter*, 30 december 2023.



Bild 2 En av buddhastatyerna i Bamiyandalen, Afghanistan, före och efter den förstörts av talibanerna 2001. Foto: UNESCO/A Lezine.

Oaktat om handlingen begås av en terrorgrupp eller våldsbejakande extremister kan effekterna av handlingen i många fall likna effekterna av ett väpnat angrepp, det vill säga fysisk förstörelse till följd av olika typer av verkansmedel. Till skillnad från sidoskador handlar det här dock om ett medvetet agerande, därför kan det vara lämpligt att tänka över huruvida det finns något specifikt i de förvaltade kulturarven som i sig skulle kunna vara måltavlan för förstörelse. Den medvetna handlingen kan också ha en kognitiv effekt, där hotet kan uppfattas som mer diffust just eftersom det inte handlar om en statlig aktör utan en icke-statlig aktör med diverse verkansmedel, ett mer diffust tillvägagångssätt och motiv.

4.2.3 Avsiktlig militär användning

En avsiktlig användning av kulturarv i militära syften betyder att ett kulturarv utnyttjas för militär verksamhet, exempelvis för att inkvartera soldater eller för att förvara vapen eller ammunition. Denna typ av avsiktlig användning är förbjuden enligt 1954 års Haagkonvention om skydd för kulturföremål i händelse av väpnad konflikt. Linjen mellan vad som är tillåten och otillåten användning kan dock vara svår att dra och konventionen öppnar upp för viss användning ifall ”militära skäl

absolut kräver sådant åsidosättande.”⁷⁵ Konventionen reglerar när och vem som tar beslut om ett sådant agerande. Däremot kan det, enligt konventionen, enbart vara godtagbart så länge det inte finns någon annan möjlighet att uppnå militär framgång än genom att just använda kulturarv eller den fysiska plats där det befinner sig. En sådan bedömning är förstås svår att värdera i efterhand, liksom huruvida eventuella skador varit medvetna eller ej. Särskilt komplext blir det i de fall då kulturarv antingen ligger i anslutning till militära anläggningar eller delvis utgör dem. Ett syfte med att använda kulturarv för militär verksamhet kan vara just det faktum att det är skyddat, att det därför anses mindre troligt att fiende kommer attackera.

Internationellt har det rapporterats om just denna typ av medveten användning av kulturarv i samband med väpnade konflikter. Ett exempel från första världskriget är hur tyska styrkor förstörde katedralen i Reims, Frankrike, med motiveringen att franska soldater använde byggnaden.⁷⁶ 2003 skadades lämningar efter den antika staden Babylon i Irak av amerikanska soldater. Platsen användes som en militärbas och en efterföljande utredning påvisade omfattande skador till följd av den militära verksamheten.⁷⁷ Ytterligare ett exempel från Irak är från 2005, då det rapporterades att amerikanska prickskyttar använde minareten vid en moské i Samarra för tillförskansa sig ett militärt överläge.⁷⁸

Medveten eller omedveten användning av kulturarv för militär verksamhet kan således ses som ett potentiellt hot också för svenska kulturarv. Ett kulturarvs geografiska läge kan här vara betydande för hur betydande hotet är, det vill säga huruvida det är förlagt på en plats som av någon anledning är av militärt intresse – antingen för egen försvarsmakt, allierade eller angripande aktörer.

4.2.4 Sabotage

Sabotage kan också vara ett tillvägagångssätt för ovanstående beskrivna aktörer. På senare tid har sabotage primärt använts av aktörer som vill uppmärksamma en specifik fråga, inte minst klimatförändringarna. Denna typ av aktioner har skett i

⁷⁵ SÖ 1985:7 Konvention om skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt jämte tilläggsprotokoll, Haag den 14 maj 1954, art.4 p.2, art.11, p.2.; Ds 2014:36, *Tilläggsprotokoll II till 1954 års Haagkonvention om skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt*, Artikel 6.

⁷⁶ J. Brosché, M. Legné, J. Kreutz, och A.Ijla, Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict, *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 23, No. 3, 248-260, 2017. P. Haldén, F. Esparraga, och L. Karlborg, *Kulturarv i krig och konflikt – en forskningsöversikt*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2016.

⁷⁷ A. McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022; J. Brosché, M. Legné, J. Kreutz, och A. Ijla, *Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict*, 2017; P. Haldén, F. Esparraga, och L. Karlborg, *Kulturarv i krig och konflikt – en forskningsöversikt*, 2016.

⁷⁸ G. S. Corn, *Snipers in the Minaret - What Is the Rule - The Law of War and the Protection of Cultural Property: A Complex Equation*, ARMY LAW. 28 2005.

Sverige likväl som internationellt. Vid flera av dessa aktioner har konstverk varit utsatta. Dessa har varit skyddade, vilket förstärker bilden av att det inte är själva konstverket som är måltavla i sig, utan att det just handlar om att skapa uppmärksamhet. Samtidigt har det varnats för att aktivister utgår från att konstverken är så väl skyddade att de inte behöver vara oroliga för att de ska skada dem. Ett sådant antagande är dock långt ifrån säkert, eftersom många konstverk i själva verket kan vara mycket sköra, alternativt inte ha den typ av skydd som aktivisterna utgår ifrån.⁷⁹

I Sverige har exempelvis Återställ Våtmarker genomfört den här typen av aktioner. Den 14 juni 2023 greps två aktivister från gruppen på Nationalmuseum i Stockholm efter en aktion mot en Monet-tavla.⁸⁰ Aktivisterna kastade färg och klistrade fast sina händer på tavlan. Tavlan skyddades dock av glas och skadades inte. Syftet med aktionen var att skapa uppmärksamhet kring gruppens budskap, vilket känns igen från internationella exempel där liknande aktioner skapat stora rubriker. I Tyskland kletade miljöaktivister potatismos på en Monet-tavla, gruppen Just Stop Oil kastade tomatosoppa över Van Goghs solrosor på National Gallery i London och aktivister har vid flera tillfällen klistrat fast sig till konstverk av bland annat Botticelli och Boccioni.⁸¹

Dessa exempel visar på att verksamheter som förvaltar kulturarv behöver fundera över huruvida det finns objekt eller annat som skulle kunna vara särskilt attraktiva för olika grupper att sabotera eller förstöra i syfte att skapa och få uppmärksamhet, antingen för gruppen i sig eller för en särskilt fråga.

4.3 Stöld

Att kulturarv stjäls vid konflikter eller krig, vid politisk eller ekonomiskt instabila tider, eller när det uppstår spänningar mellan olika grupper, finns det flera exempel på.⁸² Det beror delvis på att säkerheten, det vill säga skyddet som omgärdar kulturarv, inte alltid kan upprätthållas i omvälvande situationer där mycket sker

⁷⁹ S. Cain, Climate activists attacking art 'severely underestimate' fragility of works, gallery directors warn, *The Guardian*, 11 november 2023.

⁸⁰ J. Ruderstam, Klimataktion mot Nationalmuseum – två kvinnor gripna för skadegörelse, *TV4 Nyheterna*, 14 juni 2023.

⁸¹ S. Cain, Climate activists attacking art 'severely underestimate' fragility of works, gallery directors warn, 2023.

⁸² International Council of Museums (ICOM) publicerar listor över kulturföremål som anses vara särskilt utsatta för stöld och illegal handel i olika delar av världen. Föremålen i publikationerna är inte stulna men är tänkta som referensmaterial för att visa vilka typer av kulturföremål som ofta stjäls och säljs på svarta marknaden. På så sätt blir de lättare att identifiera och beslagtas om de påträffas. Att förbereda ett sådant referensmaterial i fredstid skulle kunna underlätta ifall denna typ av hot realiseras även i Sverige. Se International Council of Museums, *Red list database*, 2023.

samtidigt. Kulturarv blir helt enkelt lättare att få tillgång till.⁸³ Särskilt mindre föremål som lätt kan transporteras utsätts för stöld, men det gäller även större. Var kulturarvet är rent geografiskt kan också påverka, exempelvis har svårövervakade områden som ligger nära staters gränser visats vara särskilt utsatta.⁸⁴ Ett känt exempel är stölden av bärnstensrummet från Katarinapalatset, strax söder om Sankt Petersburg, vilken utfördes av tyska trupper 1941. Rummet monterades ner och förflyttades till Königsberg, dagens Kaliningrad, där det sattes upp igen. Mot krigets slutskede monterades det återigen ner och har sedan dess inte återfunnits.⁸⁵ De tyska nazisternas stölder av konst och kulturarv har lyfts som ett exempel på institutionaliserad stöld – delvis utifrån order direkt från Hitler själv, som hade planer på att grunda världens största konstmuseum i sin hemstad Linz, Österrike.⁸⁶ I vissa fall kan stöld av kulturarv utgöra grund för krigsförbrytelse.⁸⁷ Stöld av kulturarv har dock inte alltid varit reglerat på samma sätt, och historiskt har kulturarv plundrats som krigsbyte eller insamlats i en kolonial kontext.⁸⁸

Nedan beskrivs ett antal anledningar till varför kulturarv är attraktivt att stjäla. De kan kategoriseras i ekonomiskt, symboliskt och kulturhistoriskt värde samt värde för en användare. För förvaltare av kulturarv handlar det här om att fundera över vilket kulturarv som skulle kunna ha ett värde för en antagonist och allmänt hur skyddet mot stöld i ett ansträngt läge kan se ut.

Handel med kulturarv kan utgöra en betydande inkomstkälla och kulturarv med högt ekonomiskt värde stjäls för att sedan säljas på illegala marknader. Det handlar här primärt om föremål av ädelmetaller eller särskilt dyrbara konstverk, men också artefakter eller föremål som på ett eller annat sätt är förknippat med en specifik plats och därigenom får ett särskilt värde.

Studier visar att handeln ofta är välorganiserad och att sociala medier har spelat en roll för både handel och planering av illegala utgrävningar.⁸⁹ Exempelvis ska IS

⁸³ P. Haldén, F. Esparraga, och L. Karlborg, *Kulturarv i krig och konflikt – en forskningsöversikt*, 2016.

⁸⁴ P. Haldén, F. Esparraga, och L. Karlborg, *Kulturarv i krig och konflikt – en forskningsöversikt*, 2016, s.9.

⁸⁵ Bärnstensrummet var ett rum med väggar och inventarier av primärt bärnsten. Det var en gåva till Peter den store 1716 för att uppmärksamma freden mellan Ryssland och Preussen. J. A. Blumberg, Brief History of the Amber Room, *Smithsonian Magazine*, 31 juli 2007.

⁸⁶ Z. Stańska, The Story of Hitler's Unrealized Art Museum in Linz, *Daily Art Magazine*, 19 februari 2022.

⁸⁷ Lag (2014:406) om straff för vissa internationella brott, 6 § 2 b.

⁸⁸ Riksantikvarieämbetet, *God samlingsförvaltning, Stöd för museer i återlämnande ärenden*, 2020.

⁸⁹ K. Hausler, och A. Jakubowski, A, Combating Illicit Trade in Cultural Objects to Defend Peace and Security, I: C. Finkelstein, D. Gillman, och F. Rosén (red.), *The Preservation of Art and Culture in Times of War*, New York: Oxford University Press, 2022, s.163.

ha finansierat mycket av sin verksamhet med försäljning av stulet kulturarv och antikviteter.⁹⁰

Symboliskt värde kan också ligga till grund för att ett föremål är attraktivt att stjäla. Här kan exempelvis krigsbyten som under historien förts till Sverige spela en roll. Krigsbyten som finns i Sverige idag fördes hit framför allt under 1600-talet och ansågs då vara legitim del av dåtidens krigsföring. Krigsbytena bestod av allt ifrån enstaka konstföremål till hela arkiv och bibliotek. Ett exempel är Silverbibeln som ställs ut på universitetsbiblioteket Carolina Redivia i Uppsala.⁹¹ Även om krigsbyten fördes till

Sverige när detta fortfarande ansågs legitimt kan det värderas högt av en annan aktör, och att återbörda en ”stulen skatt” skulle kunna vara del av ett narrativ som en antagonistisk aktör riktar mot Sverige, eller mot egen befolkning för att motivera en viss typ av agerande.



Bild 3 General Eisenhower inspekterar konst som stulits av nazisterna och gömts undan i en saltgruva vid Merkers, Tyskland, april 1945. Foto: Lt. Moore, U.S. Army, National Archives and Records Administration, USA

⁹⁰ P. Haldén, F. Esparraga, och L. Karlborg, *Kulturarv i krig och konflikt – en forskningsöversikt*, 2016.

⁹¹ Riksantikvarieämbetet, *Riksantikvarieämbetets historia*, 2023.

Liknande dynamik är relevant i diskussioner om föremål som tillskrivs ett kulturhistoriskt värde. Föremål som är av betydelse för en viss historieskrivning kan, beroende på syfte, stjälas för att lyftas fram i en reviderad historieskrivning eller för att förstöras för att i någon mån ”förstöra bevis”. Ett aktuellt exempel är ett dokument som har fått ett stort symbolvärde – statschefen och diplomaten Filip Orliks ukrainska konstitution. Det är en handskrift från 1710 som idag återfinns i det svenska Riksarkivet. Dokumentet har i ljuset av den ryska fullskaliga invasionen av Ukraina fått mycket uppmärksamhet och har sedan invasionen lånats ut till Ukraina – där det transporterades med poliseskort och själva kortegen livesändes.⁹² Exemplet visar på hur ett dokument eller ett föremål som återfinns i svenska samlingar eller arkiv kan få ett ökat värde på grund av omvärldshändelser. Det är förstås svårt att sia om framtiden och därmed om vilka dokument eller föremål som skulle kunna lyftas fram i liknande kontexter, men det betonar vikten av kännedom om den rådande kulturella kontexten som kan omge vissa av de mer framträdande föremålen i de egna samlingarna. En bristande medvetenhet kan indirekt utgöra ett hot mot dem, eftersom de kanske inte bedöms utifrån en korrekt riskanalys när de ställs ut eller förvaras och därmed ökar risken för att de antingen används som del av ett fientligt narrativ eller stjäls.

Ytterligare en typ av värde är det praktiska värdet ett föremål kan ha i händelse av väpnat angrepp, även om detta hot får antas vara begränsat. Det kan handla om historiska vapen som fortfarande är brukbara eller andra typer av militärhistoriska installationer som kan vara av värde för en antagonist. Ett sätt att dämpa detta hot är att historiska vapen, utrustning eller installationer är tagna ur bruk på ett sätt som betyder att de inte kan återinstalleras, exempelvis genom plombering. Andra föremål som skulle kunna vara av intresse för en antagonist är historiska fordon som kan användas för transport.

4.4 Cyberhot

Tack vare den tekniska utvecklingen, och medföljande digitalisering som präglat samhället sedan 1990-talet och framåt, har även kulturarv blivit mer digitalt. Det handlar både om material som skapats digitalt, exempelvis digital dokumentation av arkeologiska utgrävningar, såväl som analogt material som digitaliserats, som föremål i samlingar eller arkiv. Digitalt kulturarv kan också utgöras av metadata som kopplar föremål i exempelvis samlingar till informationen som finns om den. Skulle denna förstöras skulle en stor del av kunskapen kring föremålen gå förlorade, såsom var det kommer ifrån, kontexten det återfunnits i eller analyser som tidigare gjorts.

I och med att kulturarv har blivit mer digitalt har tillgängligheten till kulturarv ökat. Det är i sig en positiv utveckling att fler får möjlighet att ta del av det på ett

⁹² S. Haldert, Unik ukrainsk konstitution visas i Sverige, *Svenska Dagbladet*, 24 augusti 2022.

enklare sätt: tillgång till information om samlingar i museer och arkiv, digitaliserade kopior av dokument och dokumentation av arkeologiska utgrävningar med stöd av digitala hjälpmedel har drastiskt ökat tillgängligheten. Tack vare digitala plattformar kan kulturarv förmedlas och upplevas utan att man är fysiskt på plats. Det kan exempelvis ske i händelse av krig när ett museum inte kan vara öppet eller ett föremål har undanförts till annan plats. I skrivande stund sker detta i Ukraina, där fysiskt såväl som digitalt kulturarv står under attack. Som ett svar på detta har initiativet SUCHO skapats. SUCHO står för Saving Ukrainian Cultural Heritage Online. Över 1500 internationella volontärer samverkar online för att digitalisera och bevara Ukrainas kulturarv och sedan den fullskaliga invasionen inleddes har ett betydande webbarkiv med information från ukrainska kulturella institutioner, som lokala museum, musikakademier, teatrar, kloster, arkiv, bibliotek med flera, skapats. SUCHO har också skapat ett arkiv över memor från kriget, digitalt födda verk som kan studeras nu och i framtiden.⁹³

Den digitala tillgängligheten gör alltså att höjd behöver tas för hot relaterade till cybermiljön, som cyberangrepp. Dessa kan vara direkta och indirekta, det vill säga riktat mot kulturarvet specifikt eller mot förutsättningsskapande infrastruktur. Digitalt kulturarv är förstås viktigt att beakta här, men det gäller kulturarv i stort. Eftersom en betydande andel information om samlingar numera bara finns digitalt, kan effekterna bli långtgående när digital data förstörs eller korrumpas. Saknar ett museum eller arkiv till exempel ett analogt katalogsystem pga. övergången till ett digitalt dito, kan det vara mycket svårt, tidskrävande och kostsamt att återskapa den data som digitaliserats – om ens möjligt.

Ett cyberangrepp kan vara ett direkt angrepp, exempelvis på ett digitalt arkiv eller på ett digitalt kulturarv. Det pågår idag diskussioner om hur digitalt kulturarv ska betraktas inom ramen för rättsliga åtgärder till följd av cyberangrepp och i relation till 1954 års Haagkonvention om skydd för kulturföremål i händelse av väpnad konflikt.⁹⁴

Ett cyberangrepp kan också generera spridningseffekter, exempelvis om en infrastruktur som en kulturarvsförvaltande verksamhet nyttjar attackerats. Det kan handla om infrastruktur som tillhandahåller sådant som el eller vatten, men också om infrastruktur som upprätthåller den digitala förmågan, som att en serverhall attackerats eller att en internetkabel saboteras. Attacker på endera kan få negativa

⁹³ Saving Ukrainian Cultural Heritage Online (SUCHO), 2023.

⁹⁴ I *The Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*, tas bland annat digitalt kulturarv upp. Regel 142 handlar specifikt om att alla aktörer i en väpnad konflikt måste respektera kulturell egendom som skulle kunna bli påverkad av cyberoperationer eller som återfinns i cybersfären. Regeln menar att stater ska agera likadant gentemot digitalt kulturarv som mot det fysiska. Även om Tallinnmanualen inte är juridiskt bindande, är det ett betydelsefullt verk till stöd för policy och rättsligrådgivning avseende cyberrelaterade frågor. Det är ett forskningsinitiativ av Natos Cooperative Cyber Defence Center of Excellence. Schmitt Michael N. (red.). *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*, Newport: Cambridge University Press, 2017.

konsekvenser på förmågan att upprätthålla skyddet av kulturarv, även om det inte är attacker mot kulturarv eller dess förvaltande verksamhet i sig.

Syftet med ett cyberangrepp kan variera. Det kan handla om att förstöra, att stjäla information, att korrumpiera information eller att förneka tillgång till information eller system. Det senare kan också handla om att pressa den utsatta aktören att betala pengar för att återfå kontrollen, det vill säga ekonomiska intressen kan vara styrande.⁹⁵ Ett annat syfte kan vara att förstöra eller korrumpiera historiska bevis för något som skulle kunna styrkas med hjälp av information som finns i samlingar och arkiv. Som beskrivs i den generella hotbilden är geografi inte heller en avgörande faktor här – en antagonist kan befinna sig långt från Sveriges gränser och trots detta utgöra en hot mot det kulturarv som förvaltas i Sverige.

4.5 Påverkan

4.5.1 Informationspåverkan och påverkanskampanjer

Givet kulturarvens förmåga att vara en, ofta fysisk, manifestation av något som en grupp människor värdesätter, kan det vara ett mål eller verktyg för informationspåverkan och påverkanskampanjer. Men kulturarv, såväl som kultur i stort, kan också utgöra en del i det psykologiska försvaret och därmed attraktivt för en aktör att antingen attackera eller utnyttja.

Ett exempel på hur kulturarv med kopplingar till Sverige specifikt utsatts är den ryska påverkanskampanjen under våren 2022, som skedde i anslutning till den svenska ansökan om medlemskap i Nato. Ett antal kända svenska personligheter, däribland Astrid Lindgren och Ingmar Bergman, porträtterades som nazister. Själva kampanjen utgjordes av affischeringar på busskurer utanför bland annat den svenska ambassaden i Moskva.⁹⁶ Bilderna fick spridning i sociala medier och det rapporterades om dem i media. Även om det är osäkert hur mycket effekt den enskilda kampanjen fick, i Ryssland och i andra länder inklusive Sverige, är det ett exempel på hur kulturarv kan attackeras. Just denna kampanj är också ett exempel på hur samspelet mellan den fysiska miljön och informationsmiljön kan

⁹⁵ Nekad åtkomst till en hemsida kan exempelvis pga. en överbelastningsattack. Förenklat handlar det om att överbelasta en server genom att en stor mängd trafik skickas via nätverket som då inte kan hantera alla anrop. 2018 utsattes Valmyndighetens hemsida val.se för en DDoS-attack i samband med redovisningen av de allmänna valen. Under ett par timmar var val.se otillgänglig. Incidenten har fått ett antal effekter, inte minst i form av olika konspirationsteorier som hävdade att det handlade om orkestrerat valfusk. O. Svenonius, S. Olsson, M. Michélsen Forsgren, M. Jarlsbo, och E. Dungal, *Så någon valfusk? Informationsmiljön på sociala medier i samband med valrörelsen 2022*, FOI-R—5429—SE, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2023.

⁹⁶ På affischerna var citat från respektive person vilka lät påskina att de hade varit nazistsympatisörer. Det kompletterades med budskapet som syftade på att ”Vi är emot nazismen, men det är inte de”. TT, Ingvar Kamprad och Astrid Lindgren pekas ut i rysk nazistkampanj, SVT Nyheter. 3 maj 2022.

se ut – här sattes affischerna upp i den fysiska verkligheten men de fick spridning genom den digitala informationsmiljön där sociala medier dominerar.

Flera påverkanskampanjer och informationspåverkan i form av desinformation och vilseledande information, sker och får fäste i just den digitala informationsmiljön.⁹⁷ Det är en miljö som är under ständig förändring och stommen utgörs av internet. Idag finns det en ökande grad av politiska, geografiska och tekniska hinder för att begränsa eller kontrollera internet.⁹⁸ Men det skapas också organiska ”bubblor” – exempelvis beroende på vilka typer av sociala medieplattformar som är populära i olika länder, på olika språk, bland olika generationer eller bland olika subkulturer och intressen.⁹⁹ Händelser kan bli virala inom en specifik bubbla, i en delvis begränsad kontext (och där få ett antal konsekvenser, se exempelvis resonemang om spridning av anti-statliga budskap i kapitel 3), men en antagonist kan också vilja sprida budskap och narrativ så brett som möjligt. En taktik är att exempelvis använda förstärkning (även kallat amplifiering). Det innebär att ett specifikt budskap, uttryckt i förslagsvis en mem, förstärks genom exempelvis att ett botnätverk repostar det en masse. En annan taktik kan vara att skapa vilse-

⁹⁷ Detta är två termer med en myriad av definitioner. Med vilseledande information avses information som helt eller delvis är felaktig, eller som när den tas ur sitt sammanhang kan ge upphov till missuppfattningar om ett sakförhållande eller dess betydelse. Spridande av den vilseledande informationen ska vara oavsiktlig, till skillnad från desinformationen där det antas finnas ett syfte. Med desinformation avses felaktig eller manipulerad information som avsiktligt sprids i syfte att vilseleda. Se: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. *Att möta informationspåverkan – handbok för kommunikatörer*, MSB1260, 2018; O. Svenonius, Det psykologiska försvarets legitimitet i opinionen: Var går gränsen? *Kungliga Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift* (4): 87-109, 2021; U.K.H Ecker, S. Lewandowsky, J. Cook, *et al*, The psychological drivers of misinformation belief and its resistance to correction, *Nat Rev Psychol* 1, 13–29, 2022.

⁹⁸ O. Svenonius, och S. Olsson, Propaganda in the Russian War Against Ukraine – A Swedish Perspective, I: G. Bergström, P. Bull, J. Henningsson, J. Norberg, P. Stenumgaard, och A. Waleij (red.), *Another Rude Awakening - Making Sense of Russia's War Against Ukraine*, FOI-R-5332—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2022.

För översikt av den nya informationsmiljön, dess utveckling, teknik, och hur människan och länder försöker navigera i den, se: P-E. Nilsson, S. Olsson, och I. Ekman, *Den nya informationsmiljöns topografi – Teknik, människa och strategi i osäkerhetens tidevarv*, FOI-R—5342—SE, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2022. Auktoritära regimer försöker återkommande begränsa tillgången till exempelvis sociala medier, aktuella exempel går förstås att hämta från Ryssland givet kriget i Ukraina, men det sker även i andra delar av världen, som i Iran, Kina och Mellanöstern under arabiska våren. Se: P.W. Singer, och E.T. Brooking, *LikeWar – The Weaponization of Social Media*, New York: First Mariner Books Edition, 2019; P. Gerbaudo, *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*, London: Pluto Press, 2012.

⁹⁹ Exempelvis är Telegram en meddelandetjänst som är mycket populär i Ukraina och Ryssland och var det även före den fullskaliga invasionen. Se: M. Alazab, och K. Macfarlane, Why Telegram became the go-to app for Ukrainians – despite being rife with Russian disinformation, *The Conversation*, 2022. För Sveriges del sammanställs svenska folkets internetvanor, inkluderat sociala medier, årligen i rapporten *Svenskarna och internet*, vilken publiceras av Internetstiftelsen.

ledande identiteter, exempelvis genom att imitera trovärdiga informationskällor eller organisationer för att utnyttja aktörens förtroendekapital.¹⁰⁰

Det senare visar på vikten av källkritik, men också vikten av att trovärdiga aktörer byggs upp i fredstid så att människor känner igen och känner förtroende för dessa även i svårare tider. En antagonist kan exploatera faktiska felsteg och förvränga verkligheten så att den *uppfattas* på ett annat sätt. När det gäller kulturarv specifikt skulle exempelvis oaksamhet kring det kunna exploateras, eller att känsliga föremål beskrivs på felaktigt sätt, hanteras ovarsamt eller av fel aktörer. Narrativet skulle kunna förvridas till att de aktörer som försöker skydda kulturarv snarare är barbarer som saknar respekt för det. Det i sin tur kan underminera förtroendet och tilltron till den egna statens förmåga och intentioner.

Vilket kulturarv som blir måltavlan beror på vem som är den primära tilltänkta målgruppen.¹⁰¹ För att kunna vara förberedd på vad som skulle kunna utnyttjas i exempelvis desinformationskampanjer eller andra typer av aktiviteter som utspelar sig primärt i informationsmiljön, krävs det en god kännedom om egna sårbarheter. Det handlar även om att ha en förståelse för olika målgrupper och ställa frågan: om någon skulle nyttja kulturarv för att piska upp negativ stämning hos en specifik grupp, vad skulle då utnyttjas? Det kräver också en viss förståelse för människan och hur hon tenderar att agera i informationsmiljön. Vi är inte sällan vår egen största fiende – studier visar att en nyhet som gör läsaren arg i betydlig högre grad delas vidare än en nyhet som gör läsaren ledsen.¹⁰² Delvis finns förklaringen i att så kallade högaffektiva känslor, till vilka ilska, avsky och förvåning kan räknas, oftare stimulerar människor till handling än så kallade lågaffektiva känslor, som sorg, nöjdhet och tillfredsställelse. Det kan förklara varför rykten, falska nyheter och desinformation med en affektiv inramning sprids betydligt snabbare än nyheter som är mer sansade eller dämpade i sin rapportering.¹⁰³

Just frågan om vad som är sant eller inte kompliceras ytterligare i en framtid där AI får än större genomslag. Vi ser redan idag hur ChatGPT och liknande produkter skapar trovärdiga artiklar och inlägg om i princip vad som helst på ingen tid alls.

¹⁰⁰ Det finns ett stort antal tillvägagångssätt och kreativiteten är stor, vilket betyder att det är ett ständigt pågående arbete att kartlägga och förstå hur en antagonist agerar i informationsmiljön. Ett antal tillvägagångssätt beskrivs i Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, *Att möta informationspåverkan – handbok för kommunikatörer*, 2018.

¹⁰¹ Kulturarv kan förstås vara en del i ett lands strategiska kommunikation, ämnad att just motverka en antagonist. Då skydd och proaktiva åtgärder inte är fokus för rapporten, beskrivs inte detta närmare här.

¹⁰² P-E. Nilsson, S. Olsson, och I. Ekman, *Den nya informationsmiljöns topografi – Teknik, människa och strategi i osäkerhetens tidevarv*, 2022. Det ska noteras att det kan ändras i framtiden i och med förändrade beteenden på sociala medier. Redan idag finns det skillnader i hur generationerna betar sig. Se Statens medieråd. *Sammanfattning Ungar & medier 2023*. 2023.

¹⁰³ Människan är därtill selektiv i hur hon inhämtar och avfärdar information – och vi tenderar att överskatta vår förmåga att överkomma kognitiva begränsningar. Se kapitel tre i P-E. Nilsson, S. Olsson, och I. Ekman, *Den nya informationsmiljöns topografi – Teknik, människa och strategi i osäkerhetens tidevarv*, 2022.

Bildgenereringssidor gör att vem som helst kan skapa bilder, som ser allt mer äkta ut och utvecklingen går mycket snabbt framåt. Sedan tidigare finns fenomenet *deep fakes*, det vill säga manipulerade och syntetiserade bilder, ljud och videor möjliggjorda med maskininlärning.¹⁰⁴ För kulturarv, liksom för samhället i stort, innebär det en betydande risk för att allt fler kommer ställa sig frågade till vad som är sant och inte, och därmed potentiellt vara mer mottagliga för alternativa budskap som sprids av en antagonist.

4.5.2 Hat och hot

Kultursektorn och kulturarvsförvaltare kan, utifrån sina respektive verksamheter, belysa olika delar av vårt förflutna och vår samtid, ifrågasätta narrativ eller öppna upp för nya tolkningar. Det kan i sin tur leda till tidvis intensiv debatt, en viktig faktor i en vital demokrati. Men när åsikterna övergår i hat och hot, som skrämmar och tystar, eller när historien kring vissa grupper väljs bort på grund av rädsla, hotas inte bara individer utan även det fria ordet och i förlängningen demokratin.

Hat och hot är begrepp som vanligen används för att beskriva en typ av beteende som innefattar kränkningar, sexuella trakasserier, förtal, förolämpningar eller mobbing.¹⁰⁵ Idag sker det inte sällan via sociala medier eller andra internet-baserade plattformar, men fysiska uttryck förekommer också. Ett exempel där båda formerna manifesterade sig, är en utställning om nazismen i Norrköping, *Medlöperi och motstånd*, som ställdes ut på Norrköpings stadsmuseum 2020. Utställningen blev mycket omdiskuterad och museet fick utstå mycket näthat, besök av företrädare för Nordiska motståndsrörelsen och att nazistiska budskap sattes upp vid lokalerna, bland annat i form av klistermärken bakom vilka rakblad doldes. På minnesdagen för Förintelsens offer, den 27 januari, upptäcktes även en väska med en davidsstjärna och en antisemitisk nidsbild vid entrédörrarna.¹⁰⁶

Fackförbundet DIK publicerade 2023 resultatet av en studie baserad på enkätsvar från 3428 medlemmar kring just hot och hat mot offentliganställda kulturarbetare.

¹⁰⁴ Bland de mest kända exemplen kan nämnas en *deepfake*-video som föreställer Barack Obama och är så pass välgjord att det är mycket svårt att se att den som faktiskt talar är filmregissören Jordan Peele. Andra exempel kommer från Rysslands invasionskrig i Ukraina där en *deepfake* cirkulerade i krigets inledande skede i vilken president Zelenskyy meddelar att Ukraina "ger upp" och en där president Putin meddelar att länderna slutit fred. De var dock av låg kvalitet och lätta att avfärda som falska. Se: BuzzFeedVideo. *You Won't Believe What Obama Says In This Video!*. Youtube, 17 april 2018; Atlantic Council, *Digital Forensic Research Lab Russian War Report: Hacked News Program and Deepfake Video Spread False Zelenskyy Claims*, 16 mars 2022; Reuters Fact Check, *Fact Check-Doctored video appears to show Putin announcing peace*, 17 mars 2022.

¹⁰⁵ J. Kaati, B. Pelzer, S. Lindberg, N. Akrami, K. Cohen, och H. Pollack Sarnecki, *Det digitala hatets karaktär. En studie av hat mot kvinnor och män i utsatta yrkesgrupper*; Memo 7429, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2020.

¹⁰⁶ H. Lindkvist, Så eskalerade striden kring utställningen på Norrköpings stadsmuseum, *Dagens Nyheter*, 14 februari 2020.

Var femte person i DIK:s undersökning uppgav att deras arbetsplats utsatts för hot, vilket inkluderar allt från bombhot och stenkastning till dödshot mot personal.¹⁰⁷ Det handlade bland annat om specifika ”projekt som upprör radikala element”.¹⁰⁸ Ett exempel som ges var hur hakkors sattes upp i samband med utställningen ”Modest Fashion” vid Malmö stadsmuseum som öppnade i februari 2022. Det var en utställning där unga kvinnor tolkade modern design utifrån bärarens bakgrund, livsåskådning och personliga smak.¹⁰⁹

Det finns flera exempel på hur historieframställning, exempelvis i utställningar eller föreläsningar om kulturarv, kan vara utsatt för hot – riktade antingen mot själva kulturarven i sig eller gentemot personer som på något sätt frambär det. DIK-medlemmar har beskrivit att de fått utstå dödshot och bombhot i samband med publiceringar om kontakter mellan Sverige och den muslimska världen under vikingatiden. Liknande har hänt när krigargravar med kvinnoskelett påträffats vid arkeologiska utgrävningar eftersom det utmanade äldre antaganden om kvinnors roll som stridande.¹¹⁰ För organisationer som inte har möjlighet att motverka eller hantera hot som ovan beskrivna, eller som inte kan säkerställa skyddet av sin personal, kan effekten bli att vissa utställningar, projekt eller publiceringar helt enkelt väljs bort. Effekten blir att hat och hot då riskerar styra vad som synliggörs i det offentliga rummet.

Även om det inte alltid går att förutspå vad som triggar hot och hat finns det vissa grupper som är mer utsatta. I den generella hotbilda-beskrivningen i kapitel 3 framgår att personer som tillhör den judiska eller islamska tron, HBTQI-personer, och utomeuropeiska invandrare kan vara potentiellt särskilt utsatta grupper. Även samhällsföreträdare som politiska representanter eller myndighetspersoner lyfts fram.¹¹¹ Detta är samstämmigt med den bild som DIK, genom sin undersökning, presenterar. Samma tendens framträder även i en undersökning kring hat och hot mot scenkonst som publicerades 2022.¹¹² I den noteras också den geografiska platsens betydelse, vilket påverkas bland annat av socioekonomiska skillnader, ideologiska, religiösa eller politiska krafter knutna till den.¹¹³

En grupp som lyfts som särskilt utsatt för hat, hot och våld är samerna. I hatet och hotet har kopplingen till deras identitet och kultur varit framträdande.¹¹⁴ Hatbrott mot samer har antagit digital liksom fysisk form och riktat sig mot personer likväl som mot egendom. Attacker på renar sker där renarna plågas, skjuts eller jagas

¹⁰⁷ DIK, *”Hakkors utanför museet” DIK-medlemmar om hat och hot på jobbet*, 2023.

¹⁰⁸ DIK, *”Hakkors utanför museet” DIK-medlemmar om hat och hot på jobbet*, 2023, s.16.

¹⁰⁹ DIK, *”Hakkors utanför museet” DIK-medlemmar om hat och hot på jobbet*, 2023.

¹¹⁰ DIK, *”Hakkors utanför museet” DIK-medlemmar om hat och hot på jobbet*, 2023.

¹¹¹ Nationellt center för terrorhotbedömning, *Helårsbedömning 2023 – sammanfattning*, 2023.

¹¹² T. Florén, *Hat och hot mot svensk scenkonst*, Rapport nr 15 Interkulturellt utvecklingscentrum Dalarna (IKUD), 2022.

¹¹³ T. Florén, *Hat och hot mot svensk scenkonst*, Rapport nr 15 Interkulturellt utvecklingscentrum Dalarna (IKUD), 2022, s.35.

¹¹⁴ Sametinget, *Hatet mot samer måste bekämpas*, 2021.

med skotrar och andra fordon i syfte att skrämma och skada dem. I sociala medier uppmuntras till våld mot djuren.¹¹⁵ Denna typ av hot och aktioner har ökat som resultat av konflikter kring mark och resurser, exempelvis efter Girjasmålet.¹¹⁶ Girjasmålet var ett rättsfall där jakt- och fiskerättigheter vid Girjas sameby behandlades och utdömdes till samebyns fördel gentemot svenska staten.¹¹⁷ Givet det hot som redan idag riktas mot samer finns det en risk för att samiska kulturarv, som under en längre tid varit underprioriterade exempelvis inom svensk arkeologi, kan vara särskilt utsatt för olika typer av aktioner i syfte att hota, hata, förstöra och skrämma.

Marginaliseringen av vissa grupper kan alltså öka hotet mot deras kulturarv. Ett annat exempel på en utsatt grupp ur detta perspektiv är romer. Forskning har visat att kunskapen kring romers kulturarv är högst begränsad, trots att romers närvaro i Sverige har en ca 500-årig historia. Orsaker som angetts har varit just gruppens långa marginalisering och ofta påtvingade fattigdom och förflyttning.¹¹⁸ Romernas kulturarv beskrivs som hotat i utredningen *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige*, vilken delegationen för romska frågor la fram 2010.¹¹⁹ Marginalisering av grupper, oavsett ursprung, kan skapa avtryck på kulturarv och skapa spänningar i sig själv. Det kan även utgöra en angreppspunkt för en antagonist som ytterligare vill driva på polarisering.

I vissa fall kan det finnas konspiratoriska föreställningar bakom hotet och hatet. Konspirationsteorier är ett svårdefinierat begrepp och används olika beroende på kontext. Forskaren Hannah Pollack Sarnecki lyfter i en rapport om fascistiska och nationalsocialistiska rörelser att flera konspirationsteorier är ”uppbyggda på liknande sätt, ofta handlar de om att en historisk eller politisk händelse (eller flera olika händelser) påstås ha inträffat som en konsekvens av en noga uträknad plan, genomförd av en mindre grupp individer med mycket makt”.¹²⁰ Teorierna blir ett sätt att ifrågasätta historieskrivning för att revidera den, undergräva förtroende för vissa grupper eller individer samt legitimera våld. Genom historien finns det flera exempel på dess potentiellt mobiliserade kraft, konspiratoriska föreställningar om judar var exempelvis centralt för den nationalsocialistiska ideologin under andra

¹¹⁵ Länsstyrelsen i Stockholms län, *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2020*, 2021.

¹¹⁶ Sametinget, *Hatet mot samer måste bekämpas*, 2021.

¹¹⁷ Högsta domstolens dom, Mål nr: T 853-18.

¹¹⁸ I. Martins Holmberg, Om romers historiska platser i kulturarvet, I: I. Martins Holmberg (red.) *Vägsälens kulturarv – Kulturarv vid vägsäl. Om att skapa plats för romer och resande i kulturarvet*, Göteborg – Stockholm: Makadam Förlag, 2014.

¹¹⁹ SOU 2010:55, *Romers rätt - en strategi för romer i Sverige*, Stockholm: Regeringskansliet, 2010.

¹²⁰ H. Pollack Sarnecki, *Fascismens gröna rötter – Konspirationsteorier, kris och kollaps*, FOI-R—5161—SE, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2021, s.16.

världskriget och användes för att rättfärdiga den tyska nazistregimens folkmord av judar.¹²¹

Sammantaget, hot och hat kan få en rad konsekvenser. Bland de mer allvarliga fallen kan en specifik grupps systematiska utsatthet leda till kulturell rensning, där den kultur och det kulturarv som särskilt kopplas med denna grupp förstörs. I sin tur kan det i extremfall även leda till folkmord, vilket exempelvis hände i Rwanda 1994. Internationella exempel på folkmord visar att detta nästan alltid föregås av en kulturell rensning.¹²²

4.5.3 Diplomatiska och politiska medel

Ett indirekt hot mot kulturarv är hur det används för att uppnå andra mål. Detta finns såklart inneboende i informationspåverkan eller påverkanskampanjer, men det är också att beakta inom ramen för politiken och diplomatin.

Det nära förhållandet mellan diplomati och kulturarv har uppmärksammats av flera forskare och uttrycks bland annat genom termen kulturarvsdiplomati (*heritage diplomacy*).¹²³ Kulturarv används här som ett sätt att forma relationen till andra stater, liksom för att formulera och verkställa strategier och agendor, bland annat genom att lyfta den egna kulturen som unik. Samtidigt kan kulturarv vara en viktig del i att skapa relation och länkar till andra grupper eller stater genom att påvisa samhörigheten i en gemensam kultur, historia eller identitet. I sin tur kan det vara ett sätt att söka stöd för en viss typ av agerande och för att legitimera det. Det kan exempelvis handla om att en stat använder kulturarv för att hävda historisk rätt att olagligt annektera ett område.¹²⁴

Att stater bygger relationer med andra stater är förstås inte något som per definition ska ses som negativt eller uppfattas som ett hot – i majoriteten av fallen är det tvärt om. Men det är viktigt att vara medveten om att det kan skapas spänningar som kan polarisera, eller i vissa fall eskalera till konflikt. Givet att det är ett förväntat beteende att stater bygger relationer med andra stater kan det dock vara en grannliga uppgift att tyda tecknen på när någonting förändras till det sämre, åtminstone om det inte tydligt kommuniceras. En indikation på förändring skulle kunna vara att kulturarv i ökande grad används för att lyfta eller framhäva ett lands narrativ

¹²¹ H. Pollack Sarnecki, *Fascismens gröna rötter*. 2021, s.18; Se även H. Pollack Sarnecki, A. Lioufas, och M. Jarlsbo, *Rutten demokrati – konspirationspropaganda, rasism och våld*. FOI-R—5473—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2023.

¹²² A. McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022.

¹²³ T. Winter, Heritage diplomacy, *International Journal of Heritage Studies*, 21:10, 997-1015, 2015; M. M. Kersel, och C. Luke, Civil Societies? Heritage Diplomacy and Neo-Imperialism, I: L. Meskell (red.) *Global Heritage: a reader*, Malden: John Wiley & Sons. Inc. 2015; R. Nakano och Y. Zhu, Heritage as soft power: Japan and China in international politics, *International Journal of Cultural Policy*, 26:7, 869-881, 2020.

¹²⁴ L. Meskell, Gridlock: UNESCO, global conflict and failed ambitions, *World Archaeology*, 47:2, 225-238, 2015.

på ett nytt sätt. Att observera trender, och framförallt förändringar, i hur länder lyfter fram sin historia och sitt kulturarv kan därför vara en viktig komponent i att förstå den säkerhetspolitiska utvecklingen. Nomineringar till Unescos världsarv, såväl som de kulturvårdsinsatser som organisationen utför, har blivit kritiserade för att vara politiserade och främja agendan hos de stater som genom makt och medel styr dessa processer.¹²⁵ Denna typ av diplomati skulle kunna påverka Sverige genom möjliga påtryckningar om att vissa kulturarv ska framhävas eller tonas ner.

Politiskt kan det handla om att kulturarv blir ett påtryckningsmedel emot individer eller grupper. Det finns stater som anser sig kunna göra anspråk på människor som inte längre finns inom det egna landet. Migranter har blivit en del av en ”mänsklig geopolitik” där stater försöker påverka sin diaspora, ibland kallat extraterritoriella auktoritära styren.¹²⁶ I den svenska kontexten är det primärt tre stater som pekas ut av Säkerhetspolisen: Iran, Kina och Ryssland, även om andra aktörer också förekommer.¹²⁷ Syftet bakom denna typ av påverkansförsök skiftar mellan aktörerna, liksom strategierna för att uppnå det. Staternas förväntan på att en fördelaktig historia och bild berättas om ”hemlandet” kan i vissa fall betyda ren historierevisionism, vilket det finns ryska och kinesiska exempel på.¹²⁸ Det är däremot i nuläget osäkert om och i så fall hur det kulturarv som förvaltas i Sverige påverkas, men det är en tendens att beakta framgent.

Kopplingen mellan diplomati och kulturarv synliggörs också i diskussioner och pågående konflikter kopplade till repatriering. Repatriering handlar ofta om mänskliga kvarlevor och föremål av religiöst eller symboliskt värde (se diskussion i 4.3). I vilken utsträckning föremål ska återlämnas, och i så fall hur och till vem, är komplext. Att återföra föremål eller mänskliga kvarlevor är komplicerat på flera sätt, bland annat men inte enbart, utifrån äganderätten. Handlar det om föremål kopplat till urbefolkning, kan det finnas olika uppfattningar inom själva gruppen hur föremålen ska betraktas och vem de ska återbördas till.¹²⁹ Frågor om

¹²⁵ L. Meskell, *A Future in Ruins. Unesco, World Heritage and The Dream of Peace*. New York: Oxford University Press, 2018.

¹²⁶ Begreppet diaspora har använts alltmer inom migrationsforskning för att beskriva de många migranter som kan vara svåra att kategorisera genom medborgarskap eller etnicitet. Se vidare I. Ekman, O. Almén, M. Engqvist, K. Lindén, A. Lund, *Diaspora och påverkan från främmande makt – En översikt över fem staters extraterritoriella auktoritära styre*, FOI-R—5436—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2023.

¹²⁷ Säkerhetspolisen, *Årsbok 2022*.

¹²⁸ I. Ekman, O. Almén, M. Engqvist, K. Lindén, och A. Lund, *Diaspora och påverkan från främmande makt – En översikt över fem staters extraterritoriella auktoritära styre*. 2023.

¹²⁹ För vidare diskussion kring repatriering av exempelvis samiska föremål och mänskliga kvarlevor: Riksantikvarieämbetet, *Föresattningar för identifiering och återlämnande av samiska föremål och samiska mänskliga kvarlevor. Redovisning av regeringsuppdrag i Riksantikvarieämbetets regleringsbrev 2023 Del 1, 2023*, 2023; Riksantikvarieämbetet, *Återlämnande av kulturföremål och mänskliga kvarlevor*, 2020; Riksantikvarieämbetet, *God samlingsförvaltning, Stöd för museer i återlämnande ärenden*, 2020.

repatriering blir ofta politiserade. Arkeologen Dan Hicks har i sin bok *The Brutish Museum* argumenterat att vägran att återbörda föremål som stulits under kolonialism gör att tidigare maktstrukturer lever kvar än idag och på så sätt skapas nya kolonialiseringskonflikter.¹³⁰ Långt ifrån alla önskemål om repatriering omgärdas av stora konflikter, exempelvis överlämnade Etnografiska museet en totempåle till haislafolkets hembygd Kitamaat i Kanada 2006, även om processen tog över 10 år.¹³¹ Dessa frågor kopplar således till länders diplomati, där frågor kan glida från kulturarvsfrågor till politik och säkerhetspolitiska överväganden. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att själva frågan om repatriering i sig inte är någonting som utgör ett hot – det handlar om ytterligare ett exempel på hur en antagonistisk aktör skulle kunna nyttja legitima diskussioner och legitima processer, för att driva sin egen agenda.

¹³⁰ D. Hicks, *The Brutish Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*, London: Pluto Press, 2020.

¹³¹ Etnografiska museet, *G'PSGOLOX TOTEMPÅLE*, 2023.

5 Fördjupning: Om kriget kommer

I kapitel 4 har de olika aktörsdrivna hot som framkommit under analysen av hot mot det kulturarv som förvaltas i Sverige beskrivits. I detta kapitel kommer vi i stället fokusera på hur en väpnad konflikt skulle kunna se ut, för att ge en hypotetisk kontext. Alla hot som beskrivs ovan finns inte med, utan texten ska snarare ses som ett sätt för läsaren att bättre förstå vilka situationer och händelser som kan ske i krigets olika skeenden. Kapitlets första del bygger i stort på typfall som tagits fram av FOI på uppdrag av MSB samt på en rapport publicerad på FOI under 2023 som fokuserar på gråzonslägen i krig och fred.¹³² Kapitlets andra del, som fokuserar på tiden efter kriget, är framför allt baserad på internationella exempel och forskning.

Några initiala ord om typfall: typfallen är ett slags händelsescenario. De är avsedda att vara underlag till överväganden och diskussioner om hur det moderna civila försvaret och det sammanhängande totalförsvaret ska utvecklas. De är inte statiska beskrivningar av ett händelseförlopp, såsom de kommer att ske, och inte heller kausala. Det kan förstås vara så att verkligheten kan komma att stämma överens med typfallen, men det är viktigt att förstå att varken typfall eller hotbilder ger en exakt bild av ett händelseförlopp. Snarare kan man tala om ett framtida händelseförlopp som oreglerat, oidentifierbart och ohämmat, det vill säga i princip omöjligt att *med säkerhet* förutspå. Men, som beskrivs i kapitel 2, är typfallen ett hjälpmedel i att visualisera och därmed bättre förstå hot och dess möjliga konsekvenser.

5.1.1 Under kriget

Rent fysiskt innefattar ett väpnat angrepp stor risk för civila skador, även om en angripare primärt inriktar sig på militära mål. Det kan också vara en angripares strategi att ge sig på civilbefolkningen. Oaktat strategi kan samhället utsättas för stora påfrestningar, som avbrott i energiförsörjning, i IT- eller telekommunikation, avkapade försörjningskedjor för livsmedel och andra förnödenheter. Det senare kan innefatta allt från medicin och vatten till kemikalier för att rena vatten och drivmedel, med mera.¹³³

¹³² För fullständig beskrivning av typfall 1-4, se: F. Lindgren, *Hotbildunderlag i utvecklingen av civilt försvar*, Memo 5089, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2014; för typfall 5: D.K. Jonsson, *Typfall 5: Utdragen och eskalerande gråzonspenning. Komplettering av hotbildunderlag i utvecklingen av civilt försvar*, Memo 6338. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2018. Se även: FOI-rapporten D.K. Jonsson, C. Eriksson, J. Ingemarsdotter, N.H. Roszbach, och C. Wedebrand, *Gråzonslägen i krig och fred*, 2023.

¹³³ Här finns det förstås en rad parametrar att se till, exempelvis huruvida det pågår väpnade angrepp i andra delar av närområdet också. Som coronapandemin visade finns det utmaningar med försörjningskedjor när fler länder utsätts för påfrestningar samtidigt. Se: J. Ingemarsdotter och D.K. Jonsson, *När krisen kom – Vad vi kan lära av coronapandemin inför den fortsatta utvecklingen av det civila försvaret*, Memo 7351, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2020.

Samhällets resurser kommer att behöva prioriteras, troligen för de delar som är av störst betydelse för att stå emot, och i bästa fall slå tillbaka, angreppet. Under en väpnad konflikt, eller under upptakten till en sådan, kan det ske angrepp på mål som är geografiskt spridda över landet. Att sja om vilka områden som står näst på tur för angrepp, liksom vilka områden som är särskilt farliga att vistas i, kan vara mycket svårt. En plötslig evakuering av befolkningen kan leda till att resurser tänkta till annan verksamhet behöver tas i anspråk med kort varsel. Delar av landet kan vara ockuperade. Det leder i sin tur till att människor förflyttar sig, frivilligt eller genom tvång. En del kanske tar sig utomlands medan andra stannar inom landets gränser, vilket kan betyda påfrestningar för de samhällen till vilka dessa internflyktingar (eller evakuerade medborgare) kommer.

Även om det finns rikstäckande system för information och kommunikation kan dessa påverkas, vilket i sin tur försvårar möjligheterna att nå ut med information till allmänheten via ordinarie kanaler. Det uppstår då ett behov av alternativa sätt att sprida fakta om läget i landet eftersom det sannolikt cirkulerar felaktiga utsagor, både i form av ryktesspridning och vilseledande information och desinformation. Krigsutbrottet kan ha föregåtts av en längre period under vilken befolkningen utsatts för psykologiska operationer som tär på befolkningens motståndskraft. Olika verksamheter kan under en längre tid ha varit starkt påfrestade, med nådda övertidstak och övertrasserade budgetar. Komponenter och reparationsmedel kan vara bristvaror till följd av undermålig förrådshållning. Effekten blir att samhället gradvis förfaller. Samtidigt pågår hamstring. En annan indirekt effekt av kriget är att människor, inte minst initialt, kan förväntas vilja ”göra något”. Det kan i sin tur innebära att många människor söker sig till olika typer av verksamhet för att erbjuda sig att hjälpa till. Det kräver en plan och tanke kring hur dessa frivilliga krafter bäst ska omhändertas, direkt och över tid.

Vad betyder det då för kulturarv? Flera konsekvenser utöver direkt förstörelse kan skönjas i det hypotetiska scenario som beskrivs ovan. Avbrott i elförsörjningen kan ha negativ effekt på samlingar, föremål och arkiv som kräver särskilda förutsättningar för att bevaras på bästa sätt, som specifika temperaturförhållanden eller fuktreglering. I vissa fall kan det förstås finnas generatorer och reservlösningar, men i händelse av ett utdraget krig kan det komma att bli svårare att underhålla dessa reservlösningar, särskilt om de går på drivmedel som ransoneras. Om kommunikationer och IT-infrastruktur störs ut blir digital åtkomst svår eller omöjlig, samtidigt som risken för att inte kunna stå emot cyberangrepp ökar. Som beskrivits i tidigare kapitel kan både digitalt kulturarv och de digitaliserade arkiven och samlingarna utsättas för direkta angrepp.

Om människor går i exil eller flyr, alternativt om delar av landet ockuperas, kan personalbrist bli en utmaning. Det inkluderar också risken att civilbefolkningen blir angripen och personer avlider. Viss personal kan vara krigsplacerad på icke-ordinarie arbetsplats och därmed inte tillgänglig för att utföra ordinarie uppgifter.

Andra kan stanna hemma för att ta hand om anhöriga eller helt enkelt inte ha möjlighet, vilja eller psykisk förmåga att ta sig till sin arbetsplats.

Bristen på personal kan i sin tur leda till att kriminella element ser möjligheter att tillskansa sig delar av kulturarv för att sälja. Med ett samhälle drabbat av väpnat angrepp kommer de polisiära krafterna sannolikt att behöva prioriteras och det kan finnas annat som värderas högre än att skydda kulturinstitutioner och kulturarv. Frivilliga som vill hjälpa till men saknar utbildning och vägledning kan utgöra en risk. Även om de vill göra gott kan just okunskap om hantering av kulturarv bidra till dess förstörelse.

Att inte kunna ta sig till sin arbetsplats kan vara ett resultat av att transportinfrastrukturen är skadad eller farlig att använda. Här finns ytterligare utmaningar för kultursektorn i händelse av undanförsel eller evakuering av föremål. Utöver den faktiska platsen dit föremålen ska förflyttas, finns ett antal andra utmaningar. Transportvägar kan vara förstörda eller avstängda. Det kan uppstå problem med att få tag på lämpliga fordon. Dessa fordon kan också behöva bevakning, vilken kan bli en resurs- och prioriteringsfråga. Avbrutna eller tillfälligt avstängda försörjningskedjor kan leda till brist på olika typer av material som behövs för undanförsel och skydd. Finns det att tillgå kan prioritering mellan olika institutioner komma att bli ytterligare en utmaning, som också omfattar transport av material mellan institutionerna. Därtill kommer frågan om bevakning och skydd av den bestämda platsen för förvaring, vilket kan komma att vara en trång resurs beroende på händelseutvecklingen och geografiskt läge.

Utmaningar i form av ekonomi och budget finns för de kulturinstitutioner som har förmåga att vara öppna under en pågående konflikt. Det kan vara av stor betydelse för samhället och dess befolkning att museer och andra kulturinstitutioner har förmåga att fortsätta bedriva sin verksamhet även i krig. Som beskrivits ovan kan en konflikt med ett utdraget förlopp leda till starkt övertrasserade budgetar. Det kan också vara så att den övergripande statliga budgeten kommer att omfördelas drastiskt – ett krig är kostsamt även om det finns ett starkt internationellt stöd och en krigsbudget kommer att kräva svåra avvägningar kring fördelningen av finansiella medel. Stöd från utländska aktörer kan vara avgörande för att kulturarv klarar sig igenom en konflikt, i synnerhet om den blir utdragen.

Skulle delar av landet utsättas för en långvarig ockupation, kan ett nytt tillstånd av ”normalläge” inträda, ett tillstånd mellan fred och krig. Den ockuperande makten kan vilja tvinga på en ny eller återföra en svunnen kulturell kanon, med därtill hörande kulturarv. Det kan vara för att cementera sin position, försöka bygga en ny känsla av ”gemenskap” eller eliminera tidigare kulturella identiteter kopplade till platsen. Detta kommer vara något som behöver hanteras både under och efter konflikten. Under den fullskaliga invasionen av Ukraina har flera städer blivit övertagna av ryska styrkor och det finns exempel på hur ryssar då har återuppfört

Leninstatyer.¹³⁴ Dessa statyer togs ned i Ukraina i samband med att landet vände sig allt mer mot väst och EU. För Ukraina har detta varit ytterligare ett sätt att skaka av sig det sovjetiska arvet och distansera sig från Ryssland.

5.1.2 Efter kriget

När kriget till sist är över kommer samhället inte längre att vara likadant som det var innan. Även om kriget blir kort är själva händelsen krig av en sådan karaktär att det har en förändrande effekt, för samhället i stort och för kulturarv och dess institutioner.¹³⁵

Till följd av konflikter och dess medföljande våld eller hot om våld förflyttar sig människor. De lämnar städer för säkrare platser utanför dem eller lämnar landsbygden och byarna för att söka skydd längre bort. Vissa går i exil och söker skydd utomlands. När konflikten är över återvänder vissa medan andra stannar i sina nya hemländer. En konsekvens blir att samhällen som tidigare hållits samman med en gemensam tråd splittras. I många lokalsamhällen har egna traditioner byggts upp, kanske till följd av platsen eller på grund av människorna som bott där. Efter ett krig, där mänskligt liv har spillts och befolkningen skingrats, kan dessa traditioner gå förlorade. Detsamma gäller kunskap som är kopplad till specifika platser eller grupper. Har dessa kunskaper inte dokumenterats på ett sätt som gör att det går att återskapa dem (antingen för att de aldrig dokumenterats, dokumenterats på ett sätt som har förstörts, eller dokumenteras digitalt men förstörts på grund av cyberangrepp) kan de vara förlorade. Det gäller inte minst kunskap kopplad till kulturarv, som hantverksskunnande, alternativa levnadssätt eller vissa former av traditionellt jordbruk och fiske.¹³⁶ I sin tur blir denna förlust av kunskap ett demokratiskt problem eftersom det handlar om människor rätt till kunskap och information om både sitt förflutna och sin samtid.

Efter kriget kan samhället vara känsligt för olika typer av påverkan. Det kan bero på hur själva konflikten sett ut och hur kriget har förts. En efterkrigsperiod måste inte per definition vara detsamma som fred. Även om perioden inträder till följd av ett fredsfördrag kan det alltjämt finnas ett latent eller öppet hot om våld i samhället, vilket kan förekomma sporadiskt och från olika aktörer. Det finns exempel från omvärlden på hur våld har uppstått efter ett fredsfördrag skrivits under av de stridande parterna, i vissa fall lång tid efter. Det har funnits tillfällen när detta också har påverkat kulturarv och återuppbyggnaden av det. Efter att

¹³⁴ Det har exempelvis rapporterats från Melitopol i sydöstra Ukraina och Henichesk i Khersonprovinsen. L. Harding, Back in the USSR: Lenin statues and Soviet flags reappear in Russian-controlled cities, *The Guardian* 23 april 2022.

¹³⁵ Därtill hör frågan om vem som egentligen vinner kriget. Är det den angripande parten som står som segrande, kommer det sannolikt att ha en påverkan på hur kulturarv också återuppbyggs och vad som prioriteras.

¹³⁶ B. Rouhani, *In Search for Lost Values. Is Post-Trauma Cultural Heritage Reconstruction Possible?* 2017, s.40.

konflikterna på Balkan, till följd av Jugoslaviens upplösning, tog slut var kulturarv en sådan aspekt som skapade vissa spänningar under efterkrigstiden. Det var framförallt orsakat av en avsaknad av politisk enighet och ett beroende av internationellt stöd, vilket ledde till diskussioner om vart stödet riktades. Återuppbyggnaden av kyrkor och moskéer var i vissa områden känslig och riskerade att återuppliva nyligen begravda konflikter från kriget. I Banja Luka, Bosnien och Hercegovina, ledde debatten om återuppbyggnaden av en moské som förstördes i kriget till upplopp, trots att det formellt rådde fred i landet.¹³⁷ En fråga att ställa sig här är alltså vems kulturarv det är som återuppbyggs efter en konflikt men även vad som prioriteras för återuppbyggnad. I en efterkrigstid kan det att vara ett fråga som starkt engagerar, eftersom det kan finnas många idéer om vad som betyder mest och därmed borde återupbyggas först.¹³⁸

Ovanstående relaterar till kulturarv i form av minnen av konflikter. Det kan handla om minnesmonument över fallna soldater, vanligt förekommande efter de båda världskrigen, eller om minnesplatser kopplade till platser som förstörts av krig. Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche i Berlin, Tyskland, är ett välkänt exempel. Kyrkan förstördes under andra världskriget och har sedan dess varit en bevarad ruin, ett monument mot krig och för försoning. Ytterligare exempel är fredsmonumentet Genbaku Dome i Hiroshima, Japan, en tidigare fabrik som förstördes av den atombomb amerikanerna släppte över staden den 6 augusti 1945. Resterna av byggnaden står idag kvar på samma sätt som då. Den har blivit en symbol för den ultimata mänskliga förstörelsen genom atombomben men också en symbol för fred och förhoppningen om att en liknande förstörelse aldrig ska inträffa igen.¹³⁹ 1996 gavs platsen världsarvsstatus. Utnämningen var dock inte okontroversiell, bland annat protesterade USA och menade att det saknades historiskt perspektiv i utnämningen, samtidigt som de menade att platser förknippade med krig inte borde inkluderas på världsarvslistan.¹⁴⁰

Exemplet från Hiroshima visar på balansakten som krävs när det kommer till att återupbygga, skapa nya kulturarv eller på andra sätt använda kulturarv efter krig. Det finns exempel på hur museer och andra kulturarvsinstitutioner internationellt har fyllt en viktig roll i återuppbyggnaden efter konflikter och i det fredsbevarande

¹³⁷ E. Cunliffe, *Heritage destruction. Lessons from Middle East and North Africa for Post-Conflict Countries*, I: (red.) P. Schneider *Catastrophe and Challenge – Cultural Heritage in Post-Conflict Recovery*, Conference Proceedings: 4th International Conference on Heritage Conservation and Site Management- Catastrophe and Challenge: Cultural Heritage in Post-Conflict Recovery 113-125, December 5-7 2016 BTU, s.114.

¹³⁸ B. Rouhani, B. *In Search for Lost Values. Is Post-Trauma Cultural Heritage Reconstruction Possible?* 2017; E. Cunliffe, *Heritage destruction. Lessons from Middle East and North Africa for Post-Conflict*, 2017, s.115.

¹³⁹ *Unesco Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome)*, 2023.

¹⁴⁰ A. McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022; O. Beazley, *A paradox of peace: The Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome) as world heritage*, I: J. Schofield och W. Cocroft (red.) *A Fearsome Heritage. Diverse legacies of the Cold War*, Walnut Creek: Left Coast Press, 2007.

arbetet. Inom ramen för *cultural peacekeeping* (CPK) ses skyddet av kulturarv som en integrerad del av fredsbevarande åtgärder.¹⁴¹ Åtgärderna kan inkludera ett aktivt arbete för att förhindra att kulturarv används i krigföring och terrorism, men även initiativ för att återuppbygga samhället där kulturarv kan vara en krasst ekonomisk tillgång som främjar turism.

Sammanfattningsvis kan konstateras att ett krig påverkar samhället på flera plan och att detta kan försätta kulturarv i fara på flera sätt än bara den faktiska fysiska förstörelsen. Att förbereda sig för ett sådant scenario kan vara mycket utmanande givet svårigheten i att sia om hur en konflikt kan utveckla sig och hur länge den kan pågå. Men genom förberedelser går det att hitta lösningar som är flexibla för olika händelseutvecklingar och hot. Det skapar bättre förutsättningar för att kunna hantera oväntade situationer eller stor osäkerhet. Osäkerheten kan antas kvarstå även efter kriget när instabilitet råder och samhället är splittrat. Även om de hot som uppstår i denna tidsperiod kan vara svåra att planera för inom beredskapsplaneringen för specifika verksamheter, behöver förståelsen ändå finnas.

¹⁴¹ P. Foradori, och P. Rosa, Expanding the peacekeeping agenda. The protection of cultural heritage in war-torn societies, *Global Change, Peace & Security*, 29:2, 145-160, 2017.

6 Diskussion

Analysen som presenteras i denna rapport innefattar hot som kan uppstå i fred, kris, gråzon, krig och post-konflikt. Beskrivningen kan ge en känsla av att allt är ett hot. Men det är viktigt att komma ihåg att ett hot realiserar först då en aktör väljer att agera för att uppfylla det. Fram till dess är ett hot något som *skulle kunna* hända, men det finns på intet sätt en determinism i att det *måste* ske. Samtidigt har hot i sig en operationaliserande effekt, så till vida att bara vetskapen om att ett hot är tänkbart kan få en effekt. Det gäller för människor – ett uppfattat hot om terrorattentat kan påverka hur en person rör sig i samhället – och för stater, där viljan att skydda sig emot eller eliminera ett uppfattat hot på många sätt dimensionerar hur staten agerar. Det svenska totalförsvaret ska exempelvis dimensioneras för väpnat angrepp och upprätthålla en så kallad tröskeffekt för att avskräcka fienden.¹⁴²



Bild 4 Att bedöma om kulturarv kommer att bli en måltavla i krig och vad effekterna i så fall blir, kan vara mycket svårt. Bilden på Ponte Vecchio i Florens, Italien, togs den 14 augusti 1944. Även om tyska trupper förstörde stora delar av det omkringliggande landskapet vid sin reträtt, liksom samtliga andra broar över floden Arno, klarade sig Ponte Vecchio med begränsade skador. Foto: Tanner (Capt), War Office official photographer, Imperial War Museum, Ministry of Information Second World War Colour Transparency Collection.

¹⁴² Regeringskansliet Proposition 2020/21:30, *Totalförsvaret 2021-2025*, 2020; Försvarsmakten *VISIONEN Ett starkare försvar – möter varje hot, klarar varje utmaning*, 2022.

Anledningen till att denna studie har tagit ett brett grepp och inkluderat en palett av aktörsdrivna hot är att visa på att vissa av de hot som vanligen har förknippats med väpnad konflikt också kan uppstå i fredstid. Likaså att vissa av de hot som vanligen förknippas med fredstid också kan spela en roll under krig. Flera av de hot som samhället står inför i fredstid kan också ha en kvardröjande effekt som påverkar landet i händelse av krig – ett polariserat samhälle med minskad tilltro till varandra och myndigheter har troligen en lägre motståndskraft. En aktör kan i krig nyttja redan existerande spänningar för att på så sätt försvaga ett samhälle.

I kapitel 2 beskrivs hur hotbilder kan göra oss medvetna om hotens existens och rapporten är just ett stöd i att medvetandegöra vilka hot som finns mot kulturarv. Genom att skapa en djupare och mer spridd förståelse för olika typer av hot ökar medvetenheten. Det kan i sin tur minska sårbarheten i händelse av att hoten faktiskt skulle realiseras. Medvetenhet om hot ger oss bättre kunskap om hur de kan bemötas – och kanske även elimineras innan de faktiskt uppstår, eftersom vi i ett tidigare skede kan känna igen hoten och därmed avstyra dem eller dämpa effekten.

Då denna rapport vänder sig till en bred sektor där verksamheter kan se mycket olika ut, kan även effekten av hoten skilja sig åt. För att denna analys ska vara användbar gäller det att hela tiden utgå ifrån sin egen verksamhet i bedömningen av vilka hot som kan behöva bemötas, och i så fall i vilken omfattning.

Hot och aktörerna bakom behöver förstås

Att förstå dessa mångfacetterade hot och aktörerna bakom dem är en omfattande uppgift. Sammantaget kan det konstateras att det är viktigt att ha ett hotperspektiv på sina samlingar och det kulturarv som man förvaltar, liksom att vara medveten om att det kan variera över tid. Hotaktörerna kan vara svåra att identifiera, analysera och förstå, likaså att reda ut vilka händelser som kan aktivera och mobilisera dem – det vill säga när ett hot går från att vara en möjlig händelse till en faktisk händelse. Analysen försvåras ytterligare av att det kanske inte alltid är den som uttalar hotet som senare faktiskt realiserar det – det kan vara aktörer som aktivt uppmanar andra att agera, utan att själva göra något. Forskning om antidemokratiska miljöer visar att aktörer som själva inte ser våld som ett medel för samhällsförändring ändå kan inspirera till det.¹⁴³ Det är i klartext inte alltid självklart vem som väljer att agera – men det går att bygga förståelse och kunskap om aktörer och deras tillvägagångssätt, liksom om hot och dess möjliga effekter. Det ger en kunskapsbaserad beredskap i händelse av att ett hot realiseras. Här förordas en förstärkt dialog mellan de aktörer som producerar hotbilder, såsom Säkerhetspolisen eller Försvarsmakten, och kulturarvssektorn. Då kan kunskapen om kulturarv och de aktörer som kan vilja skada eller påverka det sammanföras.

¹⁴³ H. Pollack Sarnecki, A. Lioufas, och M. Jarlsbo, *Rutten demokrati – konspirationspropaganda, rasism och våld*, 2021, s.26-28.

För sektorn är det viktigt att förstå att det bakomliggande syftet till varför kulturarv utsätts för påverkan eller förstörelse kan variera stort. I exceptionella situationer kan kulturarv vara ett militärt mål, i andra kan det skadas oavsiktligt genom sidoskador eller obetänksamt agerade i närheten av det. Kulturarv kan fysiskt förstöras eller manipuleras i syfte att destruera information och kunskap. Attacker på kulturarv, fysiska eller inte, kan skapa oro eller ilska inom eller mellan grupper, vilket kan nyttjas för att polarisera och minska tillit. Det kan också handla om att undergräva förtroende för myndigheter eller för staten, vilket alltså kan få stora effekter på sikt eftersom ett polariserat samhället kan ha en lägre motståndskraft mot en antagonist. Internationella konflikter visar också att icke-statliga aktörer med våldskapital kan utgöra en fara för kulturarv då det används som en strategi för att uppnå politiska mål.¹⁴⁴ Det finns även aktörer som besitter våldskapital men primärt agerar utifrån ekonomiska intressen. Bortom enskilda hot kan sammanfallande agendor leda till en accelerering av hoten. Accelereringen kan göra dem än svårare att bekämpa, eftersom delarna i sig kan utgöra försumliga hot samtidigt som helheten kan få mer långtgående konsekvenser.

Ukraina var ett uppvaknande för kulturarvssektorn och arbetet med skydd av kulturarv i krig i Sverige. Från Ukraina kan vi dra viktiga lärdomar kring hur hotet mot kulturarv kan se ut och vilka beredskapsåtgärder vi kan vidta för att vara förberedda ifall det värsta skulle hända. Däremot kan vi inte förvänta oss att en konflikt i Sverige skulle se exakt likadan ut. Vissa aspekter av krig, som effekten av sprängningar eller påverkan på civilsamhället, kan ha stora likheter men det kan också finnas olikheter som vi behöver vara medvetna om. Ukraina krigar för sin rätt till existens, mot ett Ryssland som inte erkänner den ukrainska staten. Därför blir den egna kulturen och historien en ännu viktigare aspekt, då detta förankrar staten historiskt. Att kulturarv skulle utsättas i ett krig även i Sverige kan vi utgå ifrån men exakt hur det skulle se ut behöver vi gå till vår egen kontext för att förstå. Vem skulle vilja sära det svenska samhället och varför? Hur skulle de gå till väga och vilka effekter skulle det få? Dessa frågor har vi utgått ifrån i denna studie för att skapa en bättre förståelse för hur det kulturarv som förvaltas i Sverige skulle kunna utsättas. Svaren kommer dock att ändras över tid, delvis utifrån tekniska framsteg och den säkerhetspolitiska och militärstrategiska utvecklingen i vår omvärld, men även på grund av händelser i den nationella kontexten.

Som tillägg till de öppna hotbilder som produceras kan det finnas behov av mer specificerade och sekretessbelagda hotbilder för vissa verksamheter. Vissa av dessa kan verksamheterna skapa själva. När det gäller stöd för att förstå hur det militära hotet kan se ut eller att följa utvecklingen hos våldsbejakande extremister, krävs kunskaper som inte nödvändigtvis finns inom kulturarvssektorn. Till viss del kan organisationer skapa kunskap genom att följa vad som händer i till exempel sociala medier kopplat till sin egen verksamhet. Detta är något flera organisationer redan gör idag, men det kan vara svårt att inhämta den kunskap som krävs och som

¹⁴⁴ Se vidare A. McWilliams, *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt*, 2022.

kanske redan finns inom andra myndigheter som exempelvis Säkerhetspolisen, MPF eller FOI. Här krävs att samarbeten och kontinuerlig samverkan arbetas upp. Det finns i dagsläget ingen nationell funktion som kontinuerligt bevakar utvecklingen kopplat till kulturarv och hot.

Ett svenskt medlemskap i Nato skulle kunna innebära kunskapsöverföring mellan internationella aktörer, särskilt kunskap kring hur hot mot kulturarv påverkas av säkerhetspolitiska och militärstrategiska händelseutvecklingar. Detta skulle ge en möjlighet att ligga ”steget före” och på så sätt kunna planera proaktivt snarare än att agera reaktivt på händelser.

Tid och arbete kommer att krävas

Kriget i Ukraina skapade en stress på så sätt att många aktörer i Sverige ansåg att skyddet mot kulturarv i krig behövde uppdateras skyndsamt. Mycket har också hänt sedan februari 2022 och beredskapen är en annan idag än vad den var då. Samtidigt måste vi inse att beredskapsplaneringen inom kulturarvssektorn inte kan vara klar i en fingerknäppning utan att det delvis behöver få ta tid. Då planering för hur kulturarv i krig ska skyddas inte har genomförts sedan 1990-talet krävs nu stora insatser för att återta kunskapen. Här krävs kunskap från det tidigare totalförsvaret. Samtidigt är det samhälle vi ska skydda idag inte samma som för 30 år sedan. Vi behöver se på denna tidigare planering utifrån ett nutida perspektiv för att bygga kunskap om hur vi skyddar kulturarv i en modern samtid och framtid.¹⁴⁵

För att en hotbild ska kunna få effekt i en beredskapsplanering krävs diskussioner kring hur den ska ”ageras på”. Museer känner sina samlingar och är därför bäst lämpade att planera för hur de ska skyddas. Däremot är det inte nödvändigtvis förvaltarna av kulturarv själva som är bäst lämpade att ta beslutet om att verkställa dessa planer. Det kan vara svårt för aktörer som förvaltar kulturarv att veta när de planer som de tar fram ska sättas i verket. Dessutom kan det se väldigt olika ut för olika geografiska områden vilket också påverkar när beredskapsplaner ska aktiveras. En diskussion bör därför föras kring hur dessa beslut ska tas, av vem och när. Ska det ske i dialog med andra aktörer, exempelvis regering, länsstyrelser, Forsvarsmakten eller MSB eller ska det ske vid specifika händelser?

Hot behöver hanteras

Även om denna rapport fokuserar på hot, är tanken att den ska främja diskussion om hur hot kan hanteras. I vissa fall kan hanteringen i grund och botten ta samma form, även om själva hoten framstår som olika. Flera av hoten som beskrivs ovan kan exempelvis bemötas genom att flytta ett kulturarv eller fysiskt skydda dem *in situ*. Att ha vetskap om diskussioner i sociala medier, avseende exempelvis en utställning, kan vara ett sätt att dämpa risken för hat och hot liksom spridning av felaktig eller vilseledande information. Varje hot måste alltså inte per definition

¹⁴⁵ A. McWilliams , *Skydd av kulturarv vid krig och krigsfara*, 2022.

kräva sin egen, unika åtgärd. Å andra sidan kan det uppstå hot ur situationer som man på förhand inte har förutspått eller bedömt som osannolika att de faktiskt ska inträffa. Det gäller i händelse av krig, liksom i gråzon och fredstid. Man bör också vara ödmjuk för att det inte alltid finns tydliga svar på hur ett hot bäst hanteras och bemöts, men här är diskussion och dialog, både inom sektorn och med andra aktörer, en väg framåt.

Kulturarvens betydelse för befolkningen

Fokus för den här rapporten har varit att beskriva aktörsdrivna hot mot kulturarv som förvaltas i Sverige. Kulturarvens betydelse för den egna befolkningen i krig har inte diskuterats i någon större utsträckning, men skulle kunna utgöra grund för vidare studier. Att använda kulturarv som en komponent i en strategi för att mobilisera befolkningen kan vara effektivt – något som blivit tydligt i Ukraina där vi ser olika inslag av kulturarv och kultur i narrativen om varför landet ska försvaras. Kulturarv spelar en roll i att hålla människor samman, det materiella såväl som det immateriella. Att använda kulturarv för att föra människor samman kan dock ha konsekvenser, i synnerhet om vissa grupper stängs ute och det pågår över tid. Här kan det vara svårt att balansera mellan att nyttja dess förenande kraft, exempelvis för att mobilisera en nation vid krig, men samtidigt undvika att exkludera delar av befolkningen. När det nationalistiska narrativet framhävs på bekostnad av andra typer av mer universella värden, kan det spå på polarisering och spänningar i samhället. En sådan polarisering kan sin tur utnyttjas av en antagonist. Att lyfta fram kulturarvens sammanhållande kraft är inte nödvändigtvis fel, men det behöver finnas en medvetenhet kring vad som lyfts fram – och framförallt vad som exkluderas. Här behövs kännedom om vilka aktörer som är särskilt aktiva i dessa processer: vem lyfter fram vad och för vem? Är det några särskilda grupper som är mer aktiva eller som inte inkluderas? Det blir en balansakt mellan kortsiktiga och långsiktiga målsättningar, där det på kort sikt kan tjäna en aktör att anspela på nationalism, på det som särpräglar nationen, för att på så sätt väcka försvarsvilja, motståndskraft och motivation. Men på längre sikt kan det utgöra en fara – en dag tar kampen och konflikten slut och riskerar då att slå tillbaka på post-konflikt-samhället. Det gäller både avseende relationen till andra länder liksom inom den egna nationen där konflikter kan uppstå när landet ska byggas upp igen.

Avslutningsvis, hoten mot kulturarv har funnits länge. Redan på 1600-talet fanns oro för att värdefulla föremål eller platser skulle skadas eller missbrukas. Samtidigt är världen idag förändrad och blir allt mer komplex. Det betyder att vi behöver omhänderta och hantera gamla likväl som nya hot på ett strukturerat sätt, utan att för den delen drabbas av en känsla av apati inför de många skrämmande händelser vi kan ställas inför. Till syvende och sist är målet att skydda det kulturarv som förvaltas i Sverige på bästa möjliga sätt – för samtida och kommande generationer.

7 Referenser

- Agrell, W. *Vi såg det inte komma. Att missa, förtränga och bortförklara samhällshot*. Lund: Studentlitteratur. 2022.
- Alazab, M., & Macfarlane, K. Why Telegram became the go-to app for Ukrainians – despite being rife with Russian disinformation. *The Conversation*. 2022. <https://theconversation.com/why-telegram-became-the-go-to-app-for-ukrainians-despite-being-rife-with-russian-disinformation-179560> [hämtad 2023-11-21].
- Arrhenius, T. Bevarandets rum. *AGORA* Nr. 3, 2006.
- Atlantic Council. *Digital Forensic Research Lab Russian War Report: Hacked News Program and Deepfake Video Spread False Zelenskyy Claims*. 16 mars 2022. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/russian-war-report-hacked-news-program-and-deepfake-video-spread-false-zelenskyy-claims> [hämtad 2023-06-05].
- Beazley, O. A paradox of peace: The Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome) as world heritage. I J. Schofield och W. Cocroft (red.) *A Fearsome Heritage. Diverse legacies of the Cold War*. Walnut Creek: Left Coast Press. 2007.
- Bergström, G., Bull, P., Henningsson, J., Norberg, J., Stenumgaard, P., Waleij A. (red.) *Another Rude Awakening - Making Sense of Russia's War Against Ukraine*. FOI-R-5332—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2022.
- Blumberg, J. A Brief History of the Amber Room *Smithsonian Magazine*. 31 juli 2007. <https://www.smithsonianmag.com/history/a-brief-history-of-the-amber-room-160940121/> [hämtad 2023-10-30].
- Brosché, J., Legné, M., Kreutz, J. och Ijla, A. Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict. *International Journal of Heritage Studies*. Vol. 23, No. 3, 248-260. 2017.
- BuzzFeedVideo. *You Won't Believe What Obama Says In This Video!*. Youtube, 17 april 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=cQ54GDm1eLQ> [hämtad 2023-07-05].
- Cain, S. Climate activists attacking art 'severely underestimate' fragility of works, gallery directors warn. *The Guardian*. 11 november 2023. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2022/nov/11/climate-activists-attacking-art-severely-underestimate-fragility-of-works-gallery-directors-warn> [hämtad 2023-11-07].

- Clausen Mork, J. och Reichel, B. *När hot blir verklighet – betydelsen av det ryska angreppet mot Ukraina för svensk planering av civilt försvar*. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. Memo 7836. 2022.
- Corn, G. S. *Snipers in the Minaret - What Is the Rule - The Law of War and the Protection of Cultural Property: A Complex Equation*, 2005 ARMY LAW. 28 2005.
- Cunliffe, E. Heritage destruction. Lessons from Middle East and North Africa for Post-Conflict Countries. I: (red.) P. Schneider *Catastrophe and Challenge – Cultural Heritage in Post-Conflict Recovery*. Conference Proceedings: 4th International Conference on Heritage Conservation and Site Management- Catastrophe and Challenge: Cultural Heritage in Post-Conflict Recovery 113-125. December 5-7 2016 BTU.
- DIK. "Hakkors utanför museet" DIK-medlemmar om hat och hot på jobbet. 2023. https://assets.ctfassets.net/vkygthqfrquy/5j7zbZsZbrASKbRjPEETIB/b29a7b1e43e72b1cfaa7f41b13177e55/RAPPORT-hot_och_hat.pdf [hämtad 2023-11-07].
- Ecker, U.K.H., Lewandowsky, S., Cook, J. *et al.* The psychological drivers of misinformation belief and its resistance to correction. *Nat Rev Psychol* 1, 13–29. 2022.
- Ekman, I., Almén, O., Engqvist, M., Lindén, K., Lund, A. *Diaspora och påverkan från främmande makt – En översikt över fem staters extraterritoriella auktoritära styre*. FOI-R—5436—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2023.
- Eriksson, J. *Kampen om hotbilden. Rutin och drama i svensk säkerhetspolitik*. Stockholm: Santérus förlag. 2004.
- Eriksson, P. och Eriksson, C. *Framtida transportsystem i kris och krig. Ett kunskapsunderlag för en forskningsansökan*. FOI-R--5321—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2022.
- Etnografiska museet. *G'PSGOLOX TOTEMPÅLE*. 2023. <https://www.etnografiskamuseet.se/besok/om-museet/totempalen/#> [hämtad 2023-10-30].
- Finkelstein, C., Gillman, D. och Rosén, F. (red.). *The preservation of art and culture in times of war*. New York: Oxford University Press. 2022.
- Florén, T. *Hat och hot mot svensk scenkonst*. Rapport nr 15 Interkulturellt utvecklingscentrum Dalarna (IKUD). 2022. https://www.svenskscenkonst.se/-media/6136/hd_digital_singel_68_sid_rapport_ikud.pdf [hämtad 2023-11-07].

- Foradori, P. och Rosa, P. Expanding the peacekeeping agenda. The protection of cultural heritage in war-torn societies. *Global Change, Peace & Security*, 29:2, 145-160. 2017.
- Foric, E. Brandattack mot synagogan i Norrköping – ”Det är oacceptabelt”. *SVT Nyheter*. 30 december 2023. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/ost/kommunstyrelsen-synagogan-behover-uppmarksammas-mer-konkret> [hämtad 2023-10-23].
- Försvarets radioanstalt (FRA). *Årsrapport*. 2022.
- Försvarsmakten. *VISIONEN Ett starkare försvar – möter varje hot, klarar varje utmaning*. 2022. <https://www.forsvarsmakten.se/sv/om-forsvarsmakten/-varderingar-och-vision/vision/> [hämtad 2023-11-08].
- Försvarsmakten och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. *Handlingskraft – Handlingsplan för att främja och utveckla en sammanhängande planering för totalförsvaret 2021-2025*. 2021.
- Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD). *Explosive Weapon Effects: Final Report*. 2017. gichd.org/fileadmin/uploads/-gichd/Publications/Explosive_weapon_effects_web.pdf [hämtad 2023-11-07].
- Génétay, C. och Lindberg, U. *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. 2015.
- Gerbaudo, P. *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*. London: Pluto Press. 2012.
- Haldén, P., Esparraga, F. och Karlborg, L. *Kulturarv i krig och konflikt – en forskningsöversikt*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. 2016.
- Haldert, S. Unik ukrainsk konstitution visas i Sverige. *Svenska Dagbladet*. 24 augusti 2022. <https://www.svd.se/a/Wj9pkd/filip-orliks-ukrainska-konstitution-fran-1710-visas-pa-riksarkivet-i-stockholm> [hämtad 2023-10-20].
- Harding, L. Back in the USSR: Lenin statues and Soviet flags reappear in Russian-controlled cities. *The Guardian* 23 april 2022. <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/23/back-in-the-ussr-lenin-statues-and-soviet-flags-reappear-in-russian-controlled-cities> [hämtad 2023-10-20].
- Harrison, R. *Heritage – Critical Approaches*. New York: Routledge. 2013.
- Hausler, K. och Jakubowski, A. Combating Illicit Trade in Cultural Objects to Defend Peace and Security. I: C. Finkelstein, D. Gillman, & F. Rosén (Red.), *The Preservation of Art and Culture in Times of War*. New York: Oxford University Press. 2022.

- Hicks, D. *The Brutish Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*. London: Pluto Press. 2020.
- Hoeniger, C. Protecting Portable Heritage During War: A Comparative Examination of the Approaches in Italy During World War Two and in Ukraine During the Russian Invasion of 2022. *Text and Image: Essential Problems in Art History*. 2022.1(13). 2022.
- Holtorf, C. Embracing change: how cultural resilience is increased through cultural heritage. *World Archaeology* 50:4, 639-650. 2018.
- Högsta domstolens dom, Mål nr: T 853-18. <https://www.domstol.se/global-assets/filer/domstol/hogstodomstolen/avgoranden/2019/t-853-18.pdf> [hämtad 2023-11-08].
- Ingemarsdotter, J. and Eriksson, C. Vi får klara oss själva. Hotbild och självbild i den svenska försörjningsberedskapen 1962-2002. *Scania*. Band 89, Häfte 1. 2023.
- Ingemarsdotter, J. och Jonsson, D.K. *När krisen kom – Vad vi kan lära av coronapandemin inför den fortsatta utvecklingen av det civila försvaret*, Memo 7351, Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut, 2020.
- International Councils of Museums. *Red list database*, 2023. <https://icom.museum/en/red-lists/> [hämtad 2023-11-15].
- Jonsson, D.K. *Att använda scenarier i planering för civilt försvar*. FOI-R—4434—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2017.
- Jonsson, D.K. *Gråzonsproblematik och hybridkrigföring - påverkan på energiförsörjning*. FOI-R--4590—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2018.
- Jonsson, D.K. *Typfall 5: Utdragen och eskalerande gråzonsproblematik. Komplettering av hotbildunderlag i utvecklingen av civilt försvar*. Memo 6338. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2018.
- Jonsson, D.K, Eriksson, C., Ingemarsdotter, J., Rossbach, N.H., Wedebrand, C. *Gråzonslägen i krig och fred*. FOI-R—5447—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2023.
- Karlsson, A-M. Kulturarvspolitik. Kulturarv som samhällsresurs i svensk politik. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*. Vol. 22, Nr: 1-2019, s.134-153.
- Kersel, M. M. och Luke, C. Civil Societies? Heritage Diplomacy and Neo-Imperialism. I L. Meskell (red.) *Global Heritage- a reader*. Malden: John Wiley & Sons. Inc. 2015.
- Khamenei, A. @Khamenei_m 2023, 22 juli. *The Swedish government should know that by supporting the criminal who burnt the Holy Quran it has gone*

into battle-array. Twitter/X. https://twitter.com/Khamenei_m/status/-1682802915533025281 [hämtad 2023-11-08].

Lafrenz Samuels, K. och Lilley, I. Transnationalism and Heritage Development. I: L. Meskell (red.). *Global Heritage: a Reader*. Chichester: John Wiley & Sons 2015.

Legné, M. *Skydd av kulturarv. Kunskapsöversikt på uppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap och Riksantikvarieämbetet*. 2022.

Legné, M. *Värden att värna. Kulturminnesvård som statsintresse i Norden vid tiden för andra världskriget*. Göteborg/Stockholm: Makadam. 2022.

Lindgren, F. *Hotbildunderlag i utvecklingen av civilt försvar*. Memo 5089. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2014.

Lindkvist, H. Så eskalerade striden kring utställningen på Norrköpings stadsmuseum. *Dagens Nyheter*. 14 februari 2020. <https://www.dn.se/kultur-noje/sa-eskalerade-striden-kring-utstallningen-pa-norrkopings-stadsmuseum/> [hämtad 2023-10-23].

Livsmedelsverket. *Hotbilden mot dricksvatten och livsmedelsområdet*. 2023. https://www.livsmedelsverket.se/globalassets/publikationsdatabas/broschyrfoldrar/hotbilden-mot-dricksvatten-och-livsmedelsområdet_2022.pdf [hämtad 2023-11-07].

Länsstyrelsen i Stockholms län. *Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Minoritetspolitikens utveckling år 2020*. 2021. https://catalog.lansstyrelsen.se/store/39/resource/DA_2021_25 [hämtad 2023-11-07].

Martins Holmberg, I. Om romers historiska platser i kulturarvet. I: I. Martins Holmberg (red.) *Vägskalets kulturarv – Kulturarv vid vägskalet. Om att skapa plats för romer och resande i kulturarvet*. Göteborg – Stockholm: Makadam Förlag. 2014.

McWilliams, A. *Kulturarvets betydelse i krig och konflikt. En diskussion om behovet av kulturarvsforskning för totalförsvaret*. FOI-R—5362—SE Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2022.

McWilliams, A. *Skydd av kulturarv vid krig och krigsfara*. Memo 7963. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2022.

Meskell, L. *A Future in Ruins. Unesco, World Heritage and The Dream of Peace*. New York: Oxford University Press. 2018.

Meskell, L. Gridlock: UNESCO, global conflict and failed ambitions, *World Archaeology*, 47:2, 225-238. 2015.

Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. *Årsöversikt*. 2023.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. *Att möta informationspåverkan – handbok för kommunikatörer*. MSB1260. 2018. <https://www.mpf.se/assets/uploads/2022/06/Att-mota-informationspaverkan-handbok-for-kommunikatorer.pdf> [hämtad 2023-11-07].

Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser. *Sveriges exportberoende – sårbarhet för fluktuationer i internationell efterfrågan*. PM 2019:04. 2019. https://www.tillvaxtanalys.se/download/18.62dd45451715a-00666f1ecdc/1586366191497/pm_2019_04_Sveriges_exportberoende.pdf [hämtad 2023-11-07].

Nakano R. och Zhu, Y. Heritage as soft power: Japan and China in international politics, *International Journal of Cultural Policy*, 26:7, 869-881. 2020.

Nationellt center för terrorhotbedömning. *Helårsbedömning 2023 – sammanfattning*. 2023. <https://www.sakerhetspolisen.se/download/18.36cda2851868025da5b18b/1678194697351/NCT%20hel%C3%A5rsbed%C3%B6mning%202023.pdf> [hämtad 2023-11-07].

Nilsson, P-E., Olsson, S., Ekman, I. *Den nya informationsmiljöns topografi – Teknik, människa och strategi i osäkerhetens tidevarv*. FOI-R—5342—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2022.

Pollack Sarnecki, H. *Fascismens gröna rötter – Konspirationsteorier, kris och kollaps*. FOI-R—5161—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2021.

Pollack Sarnecki, H., Lioufas, A., och Jarlsbo, M. *Rutten demokrati – konspirationpropaganda, rasism och våld*. FOI-R—5473—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2023.

Ranstorp, M och Ahlerup, A. *LVU-kampanjen. Desinformation, konspirationsteorier, och kopplingarna mellan det inhemska och det internationella i relation till informationspåverkan från icke-statliga aktörer*. Stockholm: Försvarshögskolan. 2023. <https://www.fhs.se/download/18.-32d29dd2187bd01d5e455265/1682576119173/LVU-kampanjen.pdf> [hämtad 2023-10-30].

Regeringskansliet. *Allvarstid – Försvarsberedningens säkerhetspolitiska rapport 2023*, Ds 2023:19, 2023. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/departementsserien-och-promemorior/2023/06/ds-202319/> [hämtad 2023-11-07].

Regeringskansliet. *Uttalande av utrikesminister Tobias Billström med anledning av stormningen av Sveriges ambassad i Bagdad*. 20 juli 2023. <https://regeringen.se/uttalanden/2023/07/230720-uttalande-fran-utrikesministern/> [hämtad 2023-08-25].

Regeringskansliet. Proposition 2020/21:30. *Totalförsvaret 2021-2025*. 2020.

- Regeringskansliet. *Motståndskraft – Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021-2025*, Ds 2017:66, 2017. <https://www.regeringen.se/globalassets/regeringen/dokument/forsvarsdepartementet/forsvarsberedningen/ds-2017-66-motstandskraft-inriktningen-av-totalforsvaret-och-utformningen-av-det-civila-forsvaret-2021-20252.pdf> [hämtad 2023-12-12].
- Regeringskansliet. Proposition 2014/15:109. *Försvarspolitisk inriktning – Sveriges försvar 2016-2020*. 2014. Stockholm: Regeringskansliet. <https://www.regeringen.se/contentassets/266e64ec3a254a6087ebe9e413806819/proposition-201415109-forsvarspolitisk-inriktning--sveriges-forsvar-2016-2020/> [hämtad 2023-11-07].
- Riksantikvarieämbetet. *Förutsättningar för identifiering och återlämnande av samiska föremål och samiska mänskliga kvarlevor. Redovisning av regeringsuppdrag i Riksantikvarieämbetets regleringsbrev 2023*. Del 1, 2023.
- Riksantikvarieämbetet. *Riksantikvarieämbetets historia*. 2023. www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/riksantikvarieambetets-historia/ [hämtad 2023-11-07].
- Riksantikvarieämbetet. *God samlingsförvaltning, Stöd för museer i återlämnande ärenden*. 2020.
- Riksantikvarieämbetet. *Återlämnande av kulturföremål och mänskliga kvarlevor*. 2020. <https://www.raa.se/museer/samlingsforvaltning/sa-fungerar-samlingsforvaltning/aterlamnande-av-kulturforemal-och-manskliga-kvarlevor/> [hämtad 2023-11-20].
- Reuters Fact Check. *Fact Check-Doctored video appears to show Putin announcing peace*. 17 mars 2022. <https://www.reuters.com/article/factcheck-putin-address/fact-check-doctored-video-appears-to-show-putin-announcing-peace-idUSL2N2VK1CC> [hämtad 2023-07-05].
- Rosbach, N. *Fighting Propaganda. The Swedish experience of psychological warfare and Sweden's psychological defence 1940-1960*. Stockholm: Axel and Margaret Ax:son Johnson foundation. 2017.
- Rosbach, N. *Psychological Defence: Vital for Sweden's Defence Capability*. Memo 6207. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2017.
- Rouhani, B. In Search for Lost Values. Is Post-Trauma Cultural Heritage Reconstruction Possible? I: (red.) P. Schneider *Catastrophe and Challenge – Cultural Heritage in Post-Conflict Recovery*. Conference Proceedings: 4th International Conference on Heritage Conservation and Site Management- Catastrophe and Challenge: Cultural Heritage in Post-Conflict Recovery 113-125. December 5-7 2016 BTU. 2017.

- Ruderstam, J. Klimataktion mot Nationalmuseum – två kvinnor gripna för skadegörelse. *TV4 Nyheterna*. 14 juni 2023. <https://www.tv4.se/artikel/-7uc9AFKG5iwcBPH8tqnojR/tva-gripna-efter-skadegoerelse-pa-museum-klimataktivister-ligger-bakom> [Hämtad 2023-08-29].
- Russo, A. och Guisti, S. The securitisation of cultural heritage. *International Journal of Cultural Policy*, 25:7, 843-857. 2019.
- Sametinget. *Hatet mot samer måste bekämpas*. 2021. <https://www.sametinget.se/155845> [hämtad 2023-11-08].
- Saving Ukrainian Cultural Heritage Online (SUCHO), 2023. <https://www.sucho.org/> [hämtad 2023-10-13].
- Schmitt Michael N. (red.). *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*. Newport: Cambridge University Press. 2017.
- Shenxo, R. Terrorhotnivån oroar judiska och muslimska församlingar. *Sveriges Radio*. 18 augusti 2023. <https://sverigesradio.se/artikel/terrorhotnivan-oroar-judiska-och-muslimska-forsamlingar> [hämtad 2023-10-23].
- Singer, P.W. och Brooking, E.T. *LikeWar – The Weaponization of Social Media*. New York: First Mariner Books Edition. 2019.
- SOU 2022:57 *Ett stärkt skydd för civilbefolkningen vid höjd beredskap. Betänkande av Utredningen om civilbefolkningens skydd vid höjd beredskap*. Stockholm: Regeringskansliet. 2022.
- SOU 2021:25. *Struktur för ökad motståndskraft*. Stockholm: Regeringskansliet. 2021.
- SOU 2016/17:116 *Kulturarvspolitik*. Stockholm: Regeringskansliet. 2016.
- SOU 2010:55 *Romers rätt - en strategi för romer i Sverige*. Stockholm: Regeringskansliet. 2010.
- Stańska, Z. The Story of Hitler's Unrealized Art Museum in Linz. *Daily Art Magazine* 19 februari 2022. <https://www.dailyartmagazine.com/story-hitlers-art-museum/> [hämtad 2023-10-30].
- Svenonius, O. Det psykologiska försvarets legitimitet i opinionen: Var går gränsen? *Kungliga Krigsvetenskapsakademins Handlingar och Tidskrift* (4): 87-109. 2021.
- Svenonius, O. och Olsson, S. Propaganda in the Russian War Against Ukraine – A Swedish Perspective. I: Bergström, G., Bull, P., Henningsson, J., Norberg, J., Stenumgaard, P., Waleij A. (red.) *Another Rude Awakening - Making Sense of Russia's War Against Ukraine*. FOI-R-5332—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2022.

- Svenonius, O., Olsson, S., Michélsen Forsgren, M., Jarlsbo, M., Dungel, E. *Sa någon valfusk? Informationsmiljön på sociala medier i samband med valrörelsen 2022*. FOI-R—5429—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2023.
- SVT Nyheter:s sammanställning. *Detta har hänt: Koranbränningarna och stormningen av Sveriges ambassad*. 27 juli 2023. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/detta-har-hant-koranbranningarna-och-stormningen-av-svenska-ambassaden> [hämtad 2023-08-25].
- Statens medieråd. *Sammanfattning Ungar & medier 2023*. 2023. https://www.statensmedierad.se/download/18.64ac90f018a9322e1627a50/1695383861907/Ungar%20och%20medier%202023_Sammanfattning.pdf [hämtad 2023-11-21].
- Säkerhetspolisen. Höjning av terrorhotnivån till högt hot. 17 augusti 2023. <https://www.sakerhetspolisen.se/ovriga-sidor/nyheter/nyheter/2023-08-17-hojning-av-terrorhotnivån-till-hogt-hot.html> [hämtad 2023-11-07].
- Säkerhetspolisen. *Årsbok 2022*.
- Säkerhetspolisen. *Årsbok 2020*.
- TT. Bröder åtalas för terrorplaner mot svensk kyrka. *Dagens nyheter*. 04 oktober 2023. <https://www.dn.se/sverige/broder-atalas-for-terrorplaner-mot-svensk-kyrka/> [hämtad 2023-10-23].
- TT. Ingvar Kamprad och Astrid Lindgren pekas ut i rysk nazistkampanj. 3 maj 2022. *SVT Nyheter*. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/smaland/astrid-lindgren-och-ingvar-kamprad-pekast-ut-i-rysk-nazistkampanj> [hämtad 2023-06-28].
- Unesco. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. 6 november 2023. <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco> [Hämtad 2023-11-06].
- Unesco. *Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome)*. <https://whc.Unesco.org/en/list/775> [Hämtad 2023-08-29].
- Veibäck, E., Stenerus, A-S, och McWilliams, A. *Gråzonsproblematik och hybrida hot i transportsystemet*. FOI-R--5118—SE. Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut. 2021.
- Welt.de *Syrische Brüder sollen Anschlag auf schwedische Kirche geplant haben*. 06 oktober 2023. <https://www.welt.de/regionales/hamburg/article247808444/Anklage-in-Hamburg-Syrische-Brueder-sollen-Anschlag-auf-schwedische-Kirche-geplant-haben.html> [hämtad 2023-10-10].

Wikén, J., Jönsson, O., Alshawish, K., Brusman, F. Han misstänks för attacken mot svenskar i Bryssel. *SVT Nyheter*. 18 oktober 2023. <https://www.svt.se/-nyheter/utrikes/han-pekas-ut-for-misstankta-terrorattacken-i-bryssel> [hämtad 2023-10-24].

Williams, I. *Putin's Missile War. Russia's Strike Campaign in Ukraine*. Center for Strategic and International Studies. Lanham: Rowman & Littlefield. 2023

Winter, T. Heritage diplomacy, *International Journal of Heritage Studies*, 21:10, 997-1015. 2015.

Figur och bilder:

Rapportens framsida: National Archives and Records Administration (NARA), National Archives at College Park, MD, USA genom Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Schlosskirche_Ellingen,_Ellingen,_April_1945_-_Local_Identifier_111-SC-204899.jpg [hämtad 2023-11-21].

Figur 1) Modell av analys. Författarna, FOI.

Bild 1) Inrikesministeriet i Ukraina genom Wikimedia Commons. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Transfiguration_Cathedral_in_Odesa_after_Russian_missile_attack,_2023-07-23_\(22\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Transfiguration_Cathedral_in_Odesa_after_Russian_missile_attack,_2023-07-23_(22).jpg) [hämtad 2023-11-21].

Bild 2) UNESCO/A Lezine genom Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Taller_Buddha_of_Bamiyan_before_and_after_destruction.jpg [hämtad 2023-11-21].

Bild 3) Lt. Moore, U.S. Army, National Archives and Records Administration, National Archives Identifier (NAID) 531272 genom Wikimedia Commons. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/80/Eisenhower_inspects_stolen_artwork_-_Merkers_salt_mine_1945.jpg [hämtad 2023-11-21].

Bild 4) Tanner (Capt), War Office official photographer, Imperial War Museum, Ministry of Information Second World War Colour Transparency Collection genom Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Ponte_Vecchio_bridge_in_Florence,_damaged_by_the_retreating_Germans_who_blew_up_buildings_at_each,_14_August_1944._TR2293.jpg [hämtad 2023-11-21].

